

M. TVLLI CICERONIS DE OFFICIIS LIBER PRIMVS

Acceleration Reader (LTM edition, 2009)

- [1] Quamquam te, Marce fili,
annum iam audientem Cratippum
idque Athenis
abundare oportet praeceptis institutisque philosophiae
5 propter summam et doctoris auctoritatem
et urbis,
quorum alter te scientia augere potest,
altera exemplis,
tamen, ut ipse ad meam utilitatem
10 semper cum Graecis Latina coniunxi
neque id in philosophia solum,
sed etiam in dicendi exercitatione feci,
idem tibi censeo faciendum,
ut par sis in utriusque orationis facultate.
15 Quam quidem ad rem
nos, ut videmur,
magnum attulimus adiumentum hominibus nostris,
ut non modo Graecarum litterarum rudes,
sed etiam docti
20 aliquantum se arbitrentur adeptos
et ad dicendum et ad iudicandum.
[2] Quam ob rem disces tu quidem
a principe huius aetatis philosophorum
et disces quam diu voles;
25 tam diu autem velle debebis,
quoad te quantum proficias non paenitebit.
Sed tamen nostra legens
non multum a Peripateticis dissidentia,
quoniam utrique Socratici et Platonici volumus esse,
30 de rebus ipsis utere tuo iudicio
— nihil enim impedio—
orationem autem Latinam
efficies profecto legendis nostris plenior.
Nec vero hoc arroganter dictum existimari velim.
35 Nam philosophandi scientiam concedens multis,
quod est oratoris proprium,
apte, distincte, ornate dicere,
quoniam in eo studio aetatem consumpsi,
si id mihi assumo,
40 videor id meo iure quodam modo vindicare.
[3] Quam ob rem
magnopere te hortor, mi Cicero,
ut non solum orationes meas,
sed hos etiam de philosophia libros,
45 qui iam illis fere se aequarunt,
studiose legas,
— vis enim maior in illis dicendi,—
sed hoc quoque colendum est
aequabile et temperatum orationis genus.
50 Et id quidem
nemini video Graecorum adhuc contigisse,
ut idem
utroque in genere
elaboraret sequereturque
55 et illud forense dicendi
et hoc quietum disputandi genus,
nisi forte Demetrius Phalereus
in hoc numero haberi potest,
disputator subtilis, orator parum vehemens,
60 dulcis tamen,
ut Theophrasti discipulum possis agnoscere.
Nos autem quantum in utroque profecerimus,
aliorum sit iudicium,
utrumque certe secuti sumus.
65 [4] Equidem et Platonem existimo
si genus forense dicendi tractare voluisset,
gravissime et copiosissime potuisse dicere
et Demosthenem
si illa, quae a Platone didicerat, tenuisset
70 et pronuntiare voluisset,
ornate splendideque facere potuisse;
eodemque modo
de Aristotele et Isocrate iudico,
quorum uterque
75 suo studio delectatus
contempsit alterum.
Sed cum statuissem scribere ad te
aliquid hoc tempore, multa posthac,
ab eo ordiri maxime volui,
80 quod et aetati tuae esset aptissimum
et auctoritati meae.
Nam cum multa sint in philosophia

et gravia et utilia
accurate copioseque a philosophis disputata,
latissime patere videntur
ea quae de officiis tradita ab illis
5 et praecepta sunt.
Nulla enim vitae pars
neque publicis neque privatis
neque forensibus neque domesticis in rebus,
neque si tecum agas quid,
10 neque si cum altero contrahas,
vacare officio potest
in eoque et colendo sita vitae est honestas omnis
et neglegendo turpitudine.
[5] Atque haec quidem quaestio
15 communis est omnium philosophorum.
Quis est enim, qui
nullis officii praeceptis tradendis
philosophum se audeat dicere?
Sed sunt non nullae disciplinae,
20 quae propositis bonorum et malorum finibus
officium omne pervertant.
Nam qui summum bonum sic instituit,
ut nihil habeat cum virtute coniunctum,
idque suis commodis, non honestate metitur,
25 hic, si sibi ipse consentiat
et non interdum naturae bonitate vincatur,
neque amicitiam colere possit
nec iustitiam nec liberalitatem;
fortis vero
30 dolorem summum malum iudicans
aut temperans
voluptatem summum bonum statuens
esse certe nullo modo potest.
[6] Quae quamquam ita sint in promptu,
35 ut res disputatione non egeat,
tamen sunt a nobis alio loco disputata.
Hae disciplinae igitur
si sibi consentaneae velint esse,
de officio nihil queant dicere,
40 neque ulla officii praecepta
firma, stabilia, coniuncta naturae
tradi possunt,
nisi aut ab iis, qui solam,

aut ab iis,
45 qui maxime honestatem propter se dicant expetendam.
Ita propria est ea praeceptio
Stoicorum, Academicorum, Peripateticorum,
quoniam Aristonis, Pyrrhonis, Erilli
iam pridem explosa sententia est,
50 qui tamen haberent
ius suum disputandi de officio,
si rerum aliquem dilectum reliquissent,
ut ad officii inventionem aditus esset.
Sequemur igitur
55 hoc quidem tempore et hac in quaestione
potissimum Stoicos,
non ut interpretes,
sed, ut solemus, e fontibus eorum
iudicio arbitrioque nostro
60 quantum quoque modo videbitur, hauriemus.
[7] Placet igitur,
quoniam omnis disputatio de officio futura est,
ante definire, quid sit officium,
quod a Panaetio praetermissum esse miror.
65 Omnis enim,
quae a ratione suscipitur de aliqua re institutio,
debet a definitione proficisci,
ut intellegatur, quid sit id de quo disputetur.
...
70 Omnis de officio duplex est quaestio.
Unum genus est,
quod pertinet ad finem bonorum,
alterum,
quod positum est in praeceptis,
75 quibus in omnes partes
usus vitae conformari possit.
Superioris generis huiusmodi sunt exempla,
omniane officia perfecta sint,
num quod officium aliud alio maius sit
80 et quae sunt generis eiusdem.
Quorum autem officiorum praecepta traduntur,
ea quamquam pertinent ad finem bonorum,
tamen minus id apparet,
quia magis ad institutionem vitae communis
85 spectare videntur;
de quibus

est nobis his libris explicandum.
[8] Atque etiam alia divisio est officii.
Nam et medium quoddam officium dicitur
et perfectum.
5 Perfectum officium rectum, opinor, vocemus,
quoniam Graeci *katorthoma*,
hoc autem commune officium *kathekon* vocant.
Atque ea sic definiunt,
ut rectum quod sit,
10 id officium perfectum esse definiant;
medium autem officium id esse dicunt,
quod cur factum sit,
ratio probabilis reddi possit.
[9] Triplex igitur est,
15 ut Panaetio videtur,
consilii capiendi deliberatio.
Nam aut honestumne factu sit an turpe
dubitant
id, quod in deliberationem cadit;
20 in quo considerando
saepe animi in contrarias sententias distrahuntur.
Tum autem aut anquirunt aut consultant
ad vitae commoditatem iucunditatemque,
ad facultates rerum atque copias,
25 ad opes, ad potentiam,
quibus et se possint iuvare et suos,
conducat id necne,
de quo deliberant;
quae deliberatio omnis
30 in rationem utilitatis cadit.
Tertium dubitandi genus est,
cum pugnare videtur cum honesto
id, quod videtur esse utile.
Cum enim utilitas ad se rapere,
35 honestas contra revocare ad se videtur,
fit ut distrahatur in deliberando animus
afferatque ancipitem curam cogitandi.
[10] Hac divisione,
cum praeterire aliquid
40 maximum vitium in dividendo sit,
duo praetermissa sunt.
Nec enim solum,
utrum honestum an turpe sit,

deliberari solet,
45 sed etiam duobus propositis honestis
utrum honestius,
itemque duobus propositis utilibus
utrum utilius.
Ita quam ille triplicem putavit esse rationem
50 in quinque partes distribui debere reperitur.
Primum igitur est de honesto,
sed dupliciter,
tum pari ratione de utili,
post de comparatione eorum disserendum.
55 [11] Principio
generi animantium omni
est a natura tributum,
ut se, vitam corpusque tueatur,
declinet ea, quae nocitura videantur,
60 omniaque, quae sint ad vivendum necessaria
anquirat et paret,
ut pastum, ut latibula, ut alia generis eiusdem.
Commune item animantium omnium est
coniunctionis appetitus procreandi causa
65 et cura quaedam eorum, quae procreata sint.
Sed inter hominem et beluam
hoc maxime interest,
quod haec tantum,
quantum sensu movetur,
70 ad id solum,
quod adest
quodque praesens est
se accommodat,
paulum admodum sentiens praeteritum aut futurum.
75 Homo autem,
quod rationis est particeps,
per quam consequentia cernit,
causas rerum videt
earumque praegressus et quasi antecessiones
80 non ignorat,
similitudines comparat
rebusque praesentibus adiungit
atque adnectit futuras,
facile totius vitae cursum videt
85 ad eamque degendam
praeparat res necessarias.

[12] Eademque natura
vi rationis
hominem conciliat homini
et ad orationis et ad vitae societatem
5 ingeneratque inprimis
praecipuum quendam amorem in eos,
qui procreati sunt
impellitque,
ut hominum coetus et celebrationes
10 et esse et a se obiri
velit
ob easque causas studeat
parare ea,
quae suppedient ad cultum et ad victum,
15 nec sibi soli,
sed coniugi, liberis,
ceterisque quos caros habeat
tuerique debeat,
quae cura exsuscitat
20 etiam animos et maiores
ad rem gerendam facit.
[13] Inprimisque hominis est
propria veri inquisitio atque investigatio.
Itaque
25 cum sumus
necessariis negotiis curisque vacui,
tum avemus
aliquid videre, audire, addiscere
cognitionemque rerum
30 aut occultarum aut admirabilium
ad beate vivendum
necessariam ducimus.
Ex quo intellegitur,
quod verum, simplex sincerumque sit,
35 id esse naturae hominis aptissimum.
Huic veri videndi cupiditati
adiuncta est
appetitio quaedam principatus,
ut nemini parere
40 animus bene informatus a natura
velit
nisi praecipienti
aut docenti

aut utilitatis causa iuste et legitime imperanti;
45 ex quo magnitudo animi existit
humanarumque rerum contemptio.
[14] Nec vero illa parva vis naturae est rationisque,
quod unum hoc animal sentit,
quid sit ordo,
50 quid sit quod deceat,
in factis dictisque qui modus.
Itaque eorum ipsorum,
quae aspectu sentiuntur,
nullum aliud animal
55 pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium
sentit;
quam similitudinem
natura ratioque ab oculis ad animum transferens
multo etiam magis
60 pulchritudinem, constantiam, ordinem
in consiliis factisque conservandam putat
cavetque ne quid indecore effeminateve faciat,
tum in omnibus et opinionibus et factis
ne quid libidinose aut faciat aut cogitet.
65 Quibus ex rebus conflatur et efficitur
id, quod quaerimus, honestum,
quod etiamsi nobilitatum non sit,
tamen honestum sit,
quodque vere dicimus,
70 etiamsi a nullo laudetur,
natura esse laudabile.
[15] Formam quidem ipsam, Marce fili,
et tamquam faciem honesti vides,
“quae si oculis cerneretur,
75 mirabiles amores ut ait Plato,
excitaret sapientiae.”
Sed omne, quod est honestum,
id quattuor partium oritur ex aliqua.
Aut enim in perspicentia veri sollertiaque
80 versatur
aut in hominum societate tuenda
tribuendoque suum cuique
et rerum contractarum fide
aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore
85 aut in omnium,
quae fiunt quaeque dicuntur

ordine et modo,
in quo inest modestia et temperantia.
Quae quattuor
quamquam inter se colligata atque implicata sunt,
5 tamen ex singulis
certa officiorum genera nascuntur,
velut ex ea parte,
quae prima discripta est,
in qua sapientiam et prudentiam ponimus,
10 inest indagatio atque inventio veri,
eiusque virtutis hoc munus est proprium.
[16] Ut enim quisque maxime perspicit,
quid in re quaque verissimum sit
quique acutissime et celerrime potest
15 et videre et explicare rationem,
is
prudentissimus et sapientissimus
rite haberi solet.
Quocirca huic
20 quasi materia,
quam tractet et in qua versetur,
subiecta est veritas.
[17] Reliquis autem tribus virtutibus
necessitates propositae sunt
25 ad eas res parandas tuendasque,
quibus actio vitae continetur,
ut et societas hominum coniunctioque
servetur
et animi excellentia magnitudoque
30 cum in augendis opibus
utilitatibusque et sibi et suis comparandis,
tum multo magis in his ipsis despiciendis
eluceat.
Ordo autem et constantia et moderatio
35 et ea, quae sunt his similia,
versantur in eo genere
ad quod est adhibenda actio quaedam,
non solum mentis agitatio.
Is enim rebus,
40 quae tractantur in vita,
modum quendam et ordinem adhibentes,
honestatem et decus conservabimus.
[18] Ex quattuor autem locis,

in quos honesti naturam vimque divisimus,
45 primus ille,
qui in veri cognitione consistit,
maxime naturam attingit humanam.
Omnes enim trahimur et ducimur
ad cognitionis et scientiae cupiditatem,
50 in qua excellere pulchrum putamus,
labi autem, errare, nescire, decipi
et malum et turpe ducimus.
In hoc genere et naturali et honesto
duo vitia vitanda sunt,
55 unum,
ne incognita pro cognitis habeamus
hisque temere assentiamur,
quod vitium effugere qui volet
— omnes autem velle debent —
60 adhibebit ad considerandas res
et tempus et diligentiam.
[19] Alterum est vitium,
quod quidam
nimis magnum studium multamque operam
65 in res obscuras atque difficiles conferunt
easdemque non necessarias.
Quibus vitiis declinatis
quod
in rebus honestis et cognitione dignis
70 operae curaeque ponetur,
id iure laudabitur,
ut in astrologia C.Sulpicium audimus,
in geometria Sex.Pompeium ipsi cognovimus,
multos in dialecticis, plures in iure civili,
75 quae omnes artes
in veri investigatione versantur,
cuius studio
a rebus gerendis abduci
contra officium est.
80 Virtutis enim laus omnis
in actione consistit,
a qua tamen fit intermissio saepe
multique dantur ad studia reditus;
tum agitatio mentis,
85 quae numquam adquiescit,
potest

nos in studiis cognitionis
etiam sine opera nostra
continere.
Omnis autem cogitatio motusque animi
5 aut in consiliis capiendis
de rebus honestis
et pertinentibus ad bene beateque vivendum
aut in studiis scientiae cognitionisque versabitur.
Ac de primo quidem officii fonte diximus.
10 [20] De tribus autem reliquis
latissime patet ea ratio,
qua societas hominum inter ipsos
et vitae quasi communitas continetur;
cuius partes duae:
15 iustitia, in qua virtutis splendor est maximus,
ex qua viri boni nominantur,
et huic coniuncta beneficentia,
quam eandem
vel benignitatem vel liberalitatem appellari licet.
20 Sed iustitiae primum munus est,
ut ne cui quis noceat,
nisi lacessitus iniuriâ,
deinde ut communibus pro communibus utatur,
privatis ut suis.
25 [21] Sunt autem privata nulla naturâ,
sed aut vetere occupatione,
ut qui quondam in vacua venerunt,
aut victoriâ,
ut qui bello potiti sunt,
30 aut lege, pactione, condicione, sorte;
ex quo fit,
ut ager Arpinas Arpinatium dicatur,
Tusculanus Tusculanorum;
similisque est privatarum possessionum discriptio.
35 Ex quo,
quia suum cuiusque fit eorum,
quae naturâ fuerant communia,
quod cuique optigit,
id quisque teneat;
40 e quo
si quis [quaevis] sibi appetet,
violabit ius humanae societatis.
[22] Sed quoniam,

ut praeclare scriptum est a Platone,
45 non nobis solum nati sumus
ortusque nostri partem
patria vindicat,
partem amici,
atque, ut placet Stoicis,
50 quae in terris gignantur,
ad usum hominum omnia creari,
homines autem hominum causâ esse generatos,
ut ipsi inter se
aliis alii prodesse possent,
55 in hoc naturam debemus ducem sequi,
communes utilitates in medium adferre,
mutatione officiorum,
dando accipiendo,
tum artibus, tum operâ, tum facultatibus
60 devincire hominum inter homines societatem.
[23] Fundamentum autem est iustitiae fides,
id est
dictorum conventorumque constantia et veritas.
Ex quo,
65 quamquam hoc videbitur fortasse cuiquam durius,
tamen audeamus imitari Stoicos,
qui studiose exquirunt,
unde verba sint ducta,
credamusque,
70 quia fiat, quod dictum est
appellatam fidem.
Sed iniustitiae genera
duo sunt,
unum eorum, qui inferunt,
75 alterum eorum, qui
ab iis, quibus infertur,
si possunt, non propulsant iniuriam.
Nam qui iniuste impetum in quempiam facit
aut irâ aut aliqua perturbatione incitatus,
80 is quasi manus afferre videtur socio;
qui autem non defendit
nec obsistit, si potest, iniuriae,
tam est in vitio,
quam si parentes aut amicos aut patriam deserat.
85 [24] Atque illae quidem iniuriae,
quae nocendi causa de industria inferuntur,

saepe a metu proficiscuntur,
cum is, qui nocere alteri cogitat,
timet, ne, nisi id fecerit,
ipse aliquo afficiatur incommodo.
5 Maximam autem partem
ad iniuriam faciendam aggrediuntur,
ut adipiscantur ea,
quae concupiverunt;
in quo vitio latissime patet avaritia.
10 [25] Expetuntur autem divitiae
cum ad usus vitae necessarios,
tum ad perfruendas voluptates.
In quibus autem maior est animus,
in iis pecuniae cupiditas spectat
15 ad opes et ad gratificandi facultatem,
ut nuper M.Crassus negabat
ullam satis magnam pecuniam esse ei,
qui in re publica princeps vellet esse,
cuius fructibus
20 exercitum alere non posset.
Delectant etiam
magnifici apparatus vitaeque cultus
cum elegantia et copia,
quibus rebus effectum est,
25 ut infinita pecuniae cupiditas esset.
Nec vero
rei familiaris amplificatio nemini nocens
vituperanda est,
sed fugienda semper iniuria est.
30 [26] Maxime autem adducuntur plerique,
ut eos iustitiae capiat oblivio,
cum
in imperiorum, honorum, gloriae cupiditatem
inciderunt.
35 Quod enim est apud Ennium:
“Nulla sancta societas
Nec fides regni est,”
id latius patet.
Nam quidquid eiusmodi est,
40 in quo non possint plures excellere,
in eo fit plerumque tanta contentio,
ut difficillimum sit
servare sanctam societatem.

Declaravit id modo
45 temeritas C.Caesaris,
qui omnia iura divina et humana pervertit
propter eum,
quem sibi ipse opinionis errore finxerat principatum.
Est autem in hoc genere molestum,
50 quod in maximis animis splendidissimisque ingeniis
plerumque existunt
honoris, imperii, potentiae, gloriae cupiditates.
Quo magis cavendum est,
ne quid in eo genere peccetur.
55 [27] Sed in omni iniustitia
permultum interest,
utrum perturbatione aliqua animi,
quae plerumque brevis est
et ad tempus,
60 an consulto et cogitata fiat iniuria.
Leviora enim sunt ea,
quae repentino aliquo motu accidunt,
quam ea,
quae meditata et praeparata inferuntur.
65 Ac de inferendâ quidem iniuriâ
satis dictum est.
[28] Praetermittendae autem defensionis
deserendique officii
plures solent esse causae.
70 Nam aut inimicitias aut laborem aut sumptus
suscipere nolunt
aut etiam neglegentiâ, pigritiâ, inertiâ
aut suis studiis quibusdam occupationibusve
sic impediuntur,
75 ut eos, quos tutari debeant,
desertos esse patiantur.
Itaque videndum est,
ne non satis sit id,
quod apud Platonem est in philosophos dictum,
80 quod in veri investigatione versentur
quodque ea,
quae plerique vehementer expetant,
de quibus inter se digladiari soleant,
contemnant et pro nihilo putent,
85 propterea iustos esse.
Nam alterum [iustitiae genus] assequuntur,

ut inferendâ ne cui noceant iniuriâ,
 in alterum incidunt;
 discendi enim studio impediti,
 quos tueri debent, deserunt.

5 Itaque eos
 ne ad rem publicam quidem
 accessuros putat
 nisi coactos.
 Aequius autem erat

10 id voluntate fieri;
 nam hoc ipsum ita iustum est,
 quod recte fit,
 si est voluntarium.
 [29] Sunt etiam, qui

15 aut studio rei familiaris tuendae
 aut odio quodam hominum
 suum se negotium agere dicant
 nec facere cuiquam videantur iniuriam.
 Qui altero genere iniustitiae vacant,

20 in alterum incurrunt;
 deserunt enim vitae societatem,
 quia nihil conferunt in eam studii,
 nihil operae, nihil facultatum.
 [30] Quando igitur

25 duobus generibus iniustitiae propositis
 adiunximus causas utriusque generis
 easque res ante constituimus,
 quibus iustitia contineretur,
 facile

30 quod cuiusque temporis officium sit
 poterimus,
 nisi nosmet ipsos valde amabimus,
 iudicare.
 Est enim difficilis cura rerum alienarum.

35 Quamquam Terentianus ille Chremes
 “humani nihil a se alienum putat”;
 sed tamen,
 quia magis ea percipimus atque sentimus,
 quae nobis ipsis aut prospera aut adversa eveniunt,

40 quam illa, quae ceteris,
 quae quasi longo intervallo interiecto videmus,
 aliter de illis ac de nobis iudicamus.
 Quocirca bene praecipunt,

qui vetant quicquam agere,
 45 quod dubites aequum sit an iniquum.
 Aequitas lucet ipsa per se,
 dubitatio cogitationem significat iniuriae.
 [31] Sed incidunt saepe tempora,
 cum ea,

50 quae maxime videntur
 digna esse iusto homine,
 eoque
 quem virum bonum dicimus,
 commutantur fiuntque contraria,

55 ut reddere depositum,
 [etiamne furioso?] facere promissum,
 quaeque pertinent ad veritatem et ad fidem;
 ea migrare interdum et non servare
 fit iustum.

60 Referri enim decet ad ea,
 quae posui principio fundamenta iustitiae,
 primum ut ne cui noceatur,
 deinde ut communi utilitati serviatur.
 Ea cum tempore commutantur,

65 commutatur officium
 et non semper est idem.
 [32] Potest enim accidere
 promissum aliquod et conventum,
 ut id effici sit inutile

70 vel ei, cui promissum sit,
 vel ei, qui promiserit.
 Nam si, ut in fabulis est,
 Neptunus, quod Theseo promiserat,
 non fecisset,

75 Theseus Hippolyto filio non esset orbatus.
 Ex tribus enim optatis,
 ut scribitur,
 hoc erat tertium,
 quod de Hippolyti interitu iratus optavit;

80 quo impetrato
 in maximos luctus incidit.
 Nec promissa igitur servanda sunt ea,
 quae sint iis,
 quibus promiseris inutilia,

85 nec si plus tibi ea noceant,
 quam illi prosint,

cui promiseris,
contra
officium est maius anteponi minori,
ut si constitueris cuiquam
5 te advocatum in rem praesentem esse venturum
atque interim
graviter aegrotare
filius coeperit,
non sit contra officium non facere,
10 quod dixeris,
magisque ille,
cui promissum sit,
ab officio discedat,
si se destitutum queratur.
15 Iam illis promissis standum non esse
quis non videt,
quae coactus quis metu,
quae deceptus dolo
promiserit?
20 quae quidem pleraque
iure praetorio liberantur,
nonnulla legibus.
[33] Existunt etiam saepe iniuriae
calumnia quadam
25 et nimis callida sed malitiosa iuris interpretatione.
Ex quo
illud “summum ius summa iniuria”
factum est iam tritum sermone proverbium.
Quo in genere
30 etiam in re publica multa peccantur,
ut ille, qui,
cum triginta dierum essent cum hoste indutiae factae,
noctu populabatur agros,
quod dierum essent pactae,
35 non noctium indutiae.
Ne noster quidem probandus,
si verum est
Q.Fabium Labeonem seu quem alium
— nihil enim habeo praeter auditum —
40 arbitrum Nolanis et Neapolitanis de finibus
a senatu datum,
cum ad locum venisset,
cum utrisque separatim locutum,

ne cupide quid agerent, ne appetenter,
45 atque ut regredi quam progredi mallent.
Id cum utrique fecissent,
aliquantum agri in medio relictum est.
Itaque illorum finis sic, ut ipsi dixerant, terminavit;
in medio relictum quod erat,
50 populo Romano adiudicavit.
Decipere hoc quidem est,
non iudicare.
Quocirca in omni est re fugienda
talis sollertia.
55 [34] Sunt autem quaedam officia
etiam adversus eos servanda,
a quibus iniuriam acceperis.
Est enim ulciscendi et puniendi modus;
atque haud scio an satis sit
60 eum, qui lacessierit
iniuriae suae paenitere,
ut et ipse
ne quid tale posthac
et ceteri sint ad iniuriam tardiores.
65 Atque in re publica
maxime conservanda sunt iura belli.
Nam cum sint duo genera decertandi,
unum per disceptationem,
alterum per vim,
70 cumque illud proprium sit hominis,
hoc beluarum,
confugiendum est ad posterius,
si uti non licet superiore.
[35] Quare
75 suscipienda quidem bella sunt
ob eam causam,
ut sine iniuria in pace vivatur,
partâ autem victoriâ
conservandi ii,
80 qui non crudeles in bello,
non inmanes fuerunt,
ut maiores nostri
Tusculanos, Aequos, Volscos,
Sabinos, Hernicos
85 in civitatem etiam acceperunt,
at Karthaginem et Numantiam

funditus sustulerunt;
nollem Corinthum,
sed credo aliquid secutos,
oportunitatem loci maxime,
5 ne posset aliquando
ad bellum faciendum
locus ipse
adhortari.
Meâ quidem sententiâ
10 paci,
quae nihil habitura sit insidiarum,
semper est consulendum.
In quo
si mihi esset obtemperatum,
15 si non optimam, at aliquam rem publicam,
quae nunc nulla est,
haberemus.
Et cum iis,
quos vi deviceris
20 consulendum est,
tum ii,
qui armis positis ad imperatorum fidem confugient,
quamvis murum aries percusserit,
recipiendi.
25 In quo
tantopere apud nostros iustitia culta est,
ut ii,
qui civitates aut nationes devictas
bello in fidem recepissent,
30 earum patroni essent more maiorum.
[36] Ac belli quidem aequitas
sanctissime fetiali populi Romani iure perscripta est.
Ex quo
intellegi potest
35 nullum bellum esse iustum,
nisi quod aut rebus repetitis geratur
aut denuntiatum ante sit et indictum.
[Popilius imperator tenebat provinciam,
in cuius exercitu
40 Catonis filius tiro militabat.
Cum autem Popilio videretur
unam dimittere legionem,
Catonis quoque filium,

qui in eadem legione militabat,
45 dimisit.
Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset,
Cato ad Popilium scripsit,
ut, si eum patitur in exercitu remanere,
secundo eum obliget militiae sacramento,
50 quia priore amisso
iure cum hostibus pugnare non poterat.
[37] Adeo summa erat observatio
in bello movendo.]
M. quidem Catonis senis est
55 epistula ad M. filium,
in qua scribit
se audisse
eum missum factum esse
a consule
60 cum in Macedonia bello Persico miles esset.
Monet igitur ut caveat,
ne proelium ineat;
negat enim ius esse,
qui miles non sit cum hoste pugnare.
65 Equidem etiam illud animadverto,
quod,
qui proprio nomine perduellis esset,
is hostis vocaretur,
lenitate verbi
70 rei tristitiam mitigatam.
Hostis enim apud maiores nostros
is dicebatur,
quem nunc peregrinum dicimus.
Indicant duodecim tabulae:
75 aut status dies cum hoste,
itemque adversus hostem
aeterna auctoritas.
Quid ad hanc mansuetudinem addi potest,
eum, quicum bellum geras,
80 tam molli nomine appellare?
Quamquam id nomen durius effecit iam vetustas;
a peregrino enim recessit
et proprie in eo, qui arma contra ferret,
remansit.
85 [38] Cum vero de imperio decertatur
belloque quaeritur gloria,

causas omnino subesse tamen oportet easdem,
quas dixi paulo ante iustas causas esse bellorum.
Sed ea bella,
quibus imperii proposita gloria est,
5 minus acerbe gerenda sunt.
Ut enim cum civi aliter contendimus,
si est inimicus,
aliter si competitor
(cum altero certamen honoris et dignitatis est,
10 cum altero capitis et famae)
sic cum Celtiberis, cum Cimbris
bellum ut cum inimicis gerebatur,
uter esset, non uter imperaret,
cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Poenis, Pyrrho
15 de imperio dimicabatur.
Poeni foedifragi, crudelis Hannibal,
reliqui iustiores.
Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa praeclara:
Nec mi aurum posco
20 nec mi pretium dederitis,
Nec cauponantes bellum,
sed belligerantes
Ferro, non auro
vitam cernamus utrique.
25 Vosne velit an me regnare hera,
quidve ferat Fors,
Virtute experiamur.
Et hoc simul accipe dictum:
Quorum virtuti belli Fortuna pepercit,
30 Eorundem libertati me parcere certum est.
Dono, ducite, doque
volentibus cum magnis dis.
[39] Regalis sane
et digna Aeacidarum genere
35 sententia.
Atque etiam si quid
singuli temporibus adducti
hosti promiserunt,
est in eo ipso fides conservanda,
40 ut primo Punico bello
Regulus captus a Poenis,
cum de captivis commutandis
Romam missus esset

iurassetque se rediturum,
45 primum, ut venit,
captivos reddendos
in senatu non censuit,
deinde,
cum retineretur a propinquis et ab amicis,
50 ad supplicium redire maluit
quam fidem hosti datam fallere.
[40] [Secundo autem Punico bello
post Cannensem pugnam
quos decem Hannibal Romam misit astrictos
55 iure iurando
se redituros esse
nisi de redimendis iis, qui capti erant,
impetrassent,
eos omnes
60 censores,
quoad quisque eorum vixit,
quod peierassent
in aerariis reliquerunt,
nec minus illum,
65 qui iure iurando fraude culpam invenerat.
Cum enim permissu Hannibalis exisset e castris,
rediit paulo post,
quod se oblitum nescio quid diceret;
deinde egressus e castris
70 iure iurando se solutum putabat,
et erat verbis, re non erat.
Semper autem in fide quid senseris,
non quid dixeris,
cogitandum est.
75 Maximum autem exemplum est iustitiae
in hostem a maioribus nostris constitutum,
cum a Pyrrho perfuga senatui est pollicitus
se venenum regi daturum
et eum necaturum.
80 Senatus et C.Fabricius
eum Pyrrho dedit.
Ita ne hostis quidem
et potentis et bellum ultro inferentis
interitum cum scelere
85 approbavit.]
[41] Ac de bellicis quidem officiis

satis dictum est.
Meminerimus autem
etiam adversus infimos
iustitiam esse servandam.
5 Est autem infima condicio
et fortuna servorum,
quibus non male praecipunt,
qui ita iubent uti,
ut mercennariis,
10 operam exigendam,
iusta praebenda.
Cum autem duobus modis,
id est aut vi aut fraude,
fiat iniuria,
15 fraus quasi vulpeculae,
vis leonis videtur;
utrumque homine alienissimum,
sed fraus odio digna maiore.
Totius autem iniustitiae
20 nulla capitalior quam eorum,
qui tum, cum maxime fallunt,
id agunt,
ut viri boni esse videantur.
De iustitia satis dictum.
25 [42] Deinceps,
ut erat propositum,
de beneficentia ac de liberalitate dicatur,
qua quidem nihil est naturae hominis accommodatius,
sed habet multas cautiones.
30 Videndum est enim,
primum ne obsit benignitas
et iis ipsis,
quibus benigne videbitur fieri,
et ceteris,
35 deinde ne maior benignitas sit,
quam facultates,
tum ut pro dignitate cuique tribuatur;
id enim est iustitiae fundamentum,
ad quam haec referenda sunt omnia.
40 Nam et qui gratificantur cuiquam,
quod obsit illi,
cui prodesse velle videantur,
non benefici neque liberales,

sed perniciosi assentatores
45 iudicandi sunt,
et qui aliis nocent,
ut in alios liberales sint,
in eadem sunt iniustitia,
ut si in suam rem aliena convertant.
50 [43] Sunt autem multi
et quidem cupidi splendoris et gloriae,
qui eripiunt aliis,
quod aliis largiantur,
iique arbitrantur
55 se beneficos in suos amicos visum iri,
si locupletent eos quacumque ratione.
Id autem tantum abest ab officio,
ut nihil magis officio possit esse contrarium.
Videndum est igitur,
60 ut ea liberalitate utamur
quae prosit amicis, noceat nemini.
Quare
L.Sullae, C.Caesaris pecuniarum translatio
a iustis dominis ad alienos
65 non debet liberalis videri;
nihil est enim liberale,
quod non idem iustum.
[44] Alter locus erat cautionis,
ne benignitas maior esset quam facultates,
70 quod qui benigniores volunt esse,
quam res patitur,
primum in eo peccant,
quod iniuriosi sunt in proximos;
quas enim copias
75 his et suppeditari aequius est et relinqui
eas transferunt ad alienos.
Inest autem in tali liberalitate
cupiditas plerumque rapiendi
et auferendi per iniuriam,
80 ut ad largiendum suppetant copiae.
Videre etiam licet
plerosque
non tam natura liberales
quam quadam gloria ductos,
85 ut benefici videantur
facere multa,

quae
proficisci ab ostentatione
magis quam a voluntate
videantur.

5 Talis autem simulatio
vanitati est coniunctor
quam aut liberalitati aut honestati.
[45] Tertium est propositum,
ut in beneficentia dilectus esset dignitatis;

10 in quo et mores eius erunt spectandi,
in quem beneficium conferetur,
et animus erga nos
et communitas ac societas vitae
et ad nostras utilitates officia ante collata;

15 quae ut concurrant omnia,
optabile est;
si minus,
plures causae maioresque
ponderis plus habebunt.

20 [46] Quoniam autem vivitur
non cum perfectis hominibus planeque sapientibus,
sed cum iis,
in quibus praeclare agitur,
si sunt simulacra virtutis,

25 etiam hoc intellegendum puto,
neminem omnino esse neglegendum,
in quo aliqua significatio virtutis appareat,
colendum autem esse ita quemque maxime,
ut quisque maxime virtutibus his lenioribus erit ornatus,

30 modestia, temperantia,
hac ipsa, de qua multa iam dicta sunt, iustitia.
Nam fortis animus et magnus
in homine non perfecto nec sapiente
ferventior plerumque est,

35 illae virtutes
bonum virum videntur potius attingere.
Atque haec in moribus.
[47] De benivolentia autem,
quam quisque habeat erga nos,

40 primum illud est in officio,
ut ei plurimum tribuamus,
a quo plurimum diligamur,
sed benivolentiam

non adolescentulorum more

45 ardore quodam amoris,
sed stabilitate potius et constantia
iudicemus.
Sin erunt merita,
ut non ineunda,

50 sed referenda sit gratia,
maior quaedam cura adhibenda est;
nullum enim officium
referendâ gratiâ magis necessarium est.
[48] Quodsi ea,

55 quae utenda acceperis,
maiore mensura,
si modo possis,
iubet reddere Hesiodus,
quidnam

60 beneficio provocati
facere debemus?
An imitari agros fertiles,
qui multo plus efferunt,
quam acceperunt?

65 Etenim si in eos,
quos speramus nobis profuturos,
non dubitamus,
officia conferre,
quales in eos esse debemus,

70 qui iam profuerunt?
Nam cum duo genera liberalitatis sint,
unum dandi beneficii,
alterum reddendi,
dumus necne in nostra potestate est,

75 non reddere viro bono non licet,
modo id facere possit sine iniuria.
[49] Acceptorum autem beneficiorum
sunt dilectus habendi,
nec dubium,

80 quin maximo cuique plurimum debeatur.
In quo tamen inprimis,
quo quisque animo, studio, benivolentiâ fecerit,
ponderandum est.
Multi enim faciunt multa

85 temeritate quadam sine iudicio,
vel morbo

in omnes
vel repentino quodam quasi vento impetu animi
incitati;
quae beneficia aequae magna non sunt habenda
5 atque ea,
quae iudicio, considerate constanterque delata sunt.
Sed in collocando beneficio
et in referenda gratia,
si cetera paria sunt,
10 hoc maxime officii est,
ut quisque opis indigeat,
ita ei potissimum opitulari;
quod contra fit a plerisque;
a quo enim plurimum sperant,
15 etiamsi ille iis non eget,
tamen ei potissimum inserviunt.
[50] Optime autem
societas hominum coniunctioque servabitur,
si, ut quisque erit coniunctissimus,
20 ita in eum benignitatis plurimum conferetur.
Sed quae naturae principia sint
communitatis et societatis humanae,
repetendum videtur altius.
Est enim primum
25 quod cernitur
in universi generis humani societate.
Eius autem vinculum est ratio et oratio,
quae docendo, discendo,
communicando, disceptando, iudicando
30 conciliat inter se homines
coniungitque naturali quadam societate,
neque ulla re longius absumus a natura ferarum,
in quibus inesse fortitudinem saepe dicimus,
ut in equis, in leonibus,
35 iustitiam, aequitatem, bonitatem non dicimus;
sunt enim rationis et orationis expertes.
[51] Ac latissime quidem patens
hominibus inter ipsos,
omnibus inter omnes
40 societas haec est.
In qua
omnium rerum,
quas ad communem hominum usum natura genuit,

est servanda communitas,
45 ut quae discripta sunt legibus et iure civili,
haec ita teneantur,
ut sit constitutum
e quibus ipsis,
cetera sic observentur,
50 ut in Graecorum proverbio est,
amicorum esse communia omnia.
Omnium autem communia hominum videntur
ea, quae sunt generis eius,
quod ab Ennio positum in una re
55 transferri in permultas potest:
Homo, qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit.
Nihilominus ipsi lucet, cum illi accenderit.
Una ex re satis praecipit,
60 ut quicquid sine detrimento commodari possit,
id tribuatur vel ignoto.
[52] Ex quo sunt illa communia:
non prohibere aqua profluente,
pati ab igne ignem capere,
65 si qui velit,
consilium fidele deliberanti dare,
quae sunt iis utilia,
qui accipiunt,
danti non molesta.
70 Quare et his utendum est
et semper aliquid ad communem utilitatem afferendum.
Sed quoniam copiae parvae singulorum sunt,
eorum autem, qui his egeant,
infinita est multitudo,
75 vulgaris liberalitas referenda est
ad illum Ennii finem “nihilominus ipsi lucet”,
ut facultas sit,
qua in nostros simus liberales.
[53] Gradus autem plures sunt societatis hominum.
80 Ut enim ab illa infinita discedatur,
proprior est eiusdem gentis, nationis, linguae,
qua maxime homines coniunguntur.
Interius etiam est eiusdem esse civitatis;
multa enim sunt civibus inter se communia,
85 forum, fana, porticus, viae, leges, iura, iudicia, suffragia,
consuetudines praeterea et familiaritates

multisque cum multis res rationesque contractae.
Artior vero colligatio est societatis propinquorum;
ab illa enim immensa societate humani generis
in exiguum angustumque concluditur.

5 [54] Nam cum sit hoc natura commune animantium,
ut habeant libidinem procreandi,
prima societas in ipso coniugio est,
proxima in liberis,
deinde una domus,
10 communia omnia;
id autem est principium urbis
et quasi seminarium rei publicae.
Sequuntur fratrum coniunctiones,
post consobrinorum sobrinorumque,
15 qui cum una domo iam capi non possint,
in alias domos tamquam in colonias exeunt.
Sequuntur conubia
et affinitates ex quibus etiam plures propinqui;
quae propagatio et suboles
20 origo est rerum publicarum.
Sanguinis autem coniunctio
et benivolentiâ devincit homines [et] caritate.
[55] Magnum est
enim eadem habere monumenta maiorum,
25 eisdem uti sacris,
sepulchra habere communia.
Sed omnium societatum
nulla praestantior est,
nulla firmior,
30 quam cum viri boni moribus similes
sunt familiaritate coniuncti;
illud enim honestum, quod saepe dicimus,
etiam si in alio cernimus,
[tamen] nos movet
35 atque illi in quo id inesse videtur
amicos facit.]
[56] Et quamquam omnis virtus
nos ad se allicit
facitque,
40 ut eos diligamus,
in quibus ipsa inesse videatur,
tamen iustitia et liberalitas id maxime efficit.
Nihil autem est amabilius nec copulatus,

quam morum similitudo bonorum;
45 in quibus enim eadem studia sunt,
eadem voluntates,
in iis fit,
ut aequae quisque altero delectetur ac se ipso,
efficiturque id,
50 quod Pythagoras vult in amicitia,
ut unus fiat ex pluribus.
Magna etiam illa communitas est,
quae conficitur
ex beneficiis ultro et citro datis acceptis,
55 quae et mutua et grata dum sunt,
inter quos ea sunt firmâ devinciuntur societate.
[57] Sed cum omnia ratione animoque lustraris,
omnium societatum nulla est gravior,
nulla carior quam ea,
60 quae cum re publica est uni cuique nostrum.
Cari sunt parentes,
cari liberi, propinqui, familiares,
sed omnes omnium caritates
patria una complexa est,
65 pro qua
quis bonus dubitet mortem oppetere,
si ei sit profuturus?
Quo est detestabilior istorum immanitas,
qui lacerarunt omni scelere patriam
70 et in ea funditus delenda
occupati et sunt et fuerunt.
[58] Sed si contentio quaedam et comparatio fiat,
quibus plurimum tribuendum sit officii,
principes sint patria et parentes,
75 quorum beneficiis maximis obligati sumus
proximi, liberi totaque domus,
quae spectat in nos solos
neque aliud ullum potest habere perfugium,
deinceps, bene convenientes propinqui,
80 quibuscum communis etiam fortuna plerumque est.
Quamobrem
necessaria praesidia vitae
debentur his maxime
quos ante dixi,
85 vita autem victusque communis, consilia, sermones,
cohortationes, consolationes,

interdum etiam obiurgationes
in amicitii vigent maxime,
estque ea iucundissima amicitia,
quam similitudo morum coniugavit.

5 [59] Sed in his omnibus officiis tribuendis
videndum erit,
quid cuique maxime necesse sit
et quid quisque vel sine nobis
aut possit consequi aut non possit.

10 Ita non idem erunt necessitudinum gradus
qui temporum,
suntque officia,
quae aliis magis quam aliis debeantur,
ut vicinum citius adiuveris

15 in fructibus percipiendis
quam aut fratrem aut familiarem,
at, si lis in iudicio sit,
propinquum potius et amicum quam vicinum defenderis.
Haec igitur et talia circumspicienda sunt

20 in omni officio
[et consuetudo exercitatioque capienda],
ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus
et addendo deducendoque videre,
quae reliqui summa fiat,

25 ex quo
quantum cuique debeatur
intellegas.
[60] Sed ut nec medici nec imperatores nec oratores
quamvis artis praecepta perceperint,

30 quicquam magna laude dignum
sine usu et exercitatione consequi possunt,
sic officii conservandi praecepta traduntur illa quidem,
ut facimus ipsi,
sed rei magnitudo

35 usum quoque exercitationemque desiderat.
Atque ab iis rebus,
quae sunt in iure societatis humanae,
quemadmodum ducatur honestum,
ex quo aptum est officium,

40 satis fere diximus.
[61] Intellegendum autem est,
cum proposita sint genera quattuor,
e quibus honestas officiumque manaret,

splendidissimum videri,
45 quod animo magno elatoque
humanasque res despiciente factum sit.
Itaque in probris maxime in promptu est,
si quid tale dici potest:
“Vos enim, iuvenes,
50 animum geritis muliebrem,
illa virgo viri
et si quid eiusmodi:
Salmacida, spolia
sine sudore et sanguine.

55 Contraque in laudibus,
quae magno animo
et fortiter excellenterque gesta sunt,
ea nescio quomodo quasi pleniore ore laudamus.
Hinc rhetorum campus
60 de Marathone, Salaminae, Plataeis,
Thermopylis, Leuctris,
hinc noster Cocles, hinc Decii,
hinc Cn. et P. Scipiones, hinc M. Marcellus,
innumerabiles alii,

65 maximeque ipse populus Romanus
animi magnitudine excellit.
Declaratur autem studium bellicae gloriae,
quod statuas
quoque videmus ornatu fere militari.

70 [62] Sed ea animi elatio,
quae cernitur in periculis et laboribus,
si iustitia vacat
pugnatque non pro salute communi,
sed pro suis commodis,

75 in vitio est;
non modo enim id virtutis non est,
sed est potius immanitatis
omnem humanitatem repellentis.
Itaque probe definitur a Stoicis fortitudo,

80 cum eam virtutem esse dicunt
propugnantem pro aequitate.
Quocirca nemo,
qui fortitudinis gloriam consecutus est
insidiis et malitia,

85 laudem est adeptus:
nihil enim honestum esse potest,

quod iustitia vacat.
[63] Praeclarum igitur illud Platonis:
“Non,” inquit,
“solum scientia, quae est remota ab iustitia
5 calliditas potius quam sapientia est appellanda,
verum etiam animus paratus ad periculum,
si sua cupiditate,
non utilitate communi impellitur,
audaciae potius nomen habeat,
10 quam fortitudinis.”
Itaque viros fortes et magnanimos
eosdem bonos et simplices,
veritatis amicos minimeque fallaces
esse volumus;
15 quae sunt ex media laude iustitiae.
[64] Sed illud odiosum est,
quod in hac elatione et magnitudine animi
facillime pertinacia
et nimia cupiditas principatus innascitur.
20 Ut enim apud Platonem est,
omnem morem Lacedaemoniorum
inflammatum esse cupiditate vincendi,
sic,
ut quisque animi magnitudine maxime excellet,
25 ita maxime vult princeps omnium
vel potius solus esse.
Difficile autem est,
cum praestare omnibus concupieris,
servare aequitatem,
30 quae est iustitiae maxime propria.
Ex quo fit ut
neque disceptatione vinci se
nec ullo publico ac legitimo iure patiantur,
existuntque in re publica
35 plerumque largitores et factiosi,
ut opes quam maximas consequantur
et sint vi potius superiores quam iustitia pares.
Sed quo difficilior, hoc praeclarius;
nullum enim est tempus,
40 quod iustitia vacare debeat.
[65] Fortes igitur et magnanimi sunt habendi
non qui faciunt,
sed qui propulsant iniuriam.

Vera autem et sapiens animi magnitudo
45 honestum illud,
quod maxime natura sequitur,
in factis positum,
non in gloria iudicat
principemque se esse mavult quam videri.
50 Etenim qui ex errore imperitiae multitudinis pendet,
hic in magnis viris non est habendus.
Facillime autem ad res iniustas impellitur,
ut quisque altissimo animo est,
gloriae cupiditate;
55 qui locus est sane lubricus,
quod vix invenitur,
qui laboribus susceptis periculisque aditis
non quasi mercedem rerum gestarum
desideret gloriam.
60 [66] Omnino fortis animus et magnus
duabus rebus maxime cernitur,
quarum una
in rerum externarum despicientia ponitur,
cum persuasum est
65 nihil hominem
nisi quod honestum decorumque sit
aut admirari aut optare aut expetere oportere,
nullique neque homini
neque perturbationi animi
70 nec fortunae succumbere.
Altera est res,
ut cum ita sis affectus animo,
ut supra dixi,
res geras magnas illas quidem
75 et maxime utiles,
sed ut vehementer arduas
plenasque laborum et periculorum
cum vitae,
tum multarum rerum, quae ad vitam pertinent.
80 [67] Harum rerum duarum
splendor omnis, amplitudo,
addo etiam utilitatem,
in posteriore est,
causa autem
85 et ratio efficiens magnos viros
in priore.

In eo est enim illud,
quod excellentes animos et humana contemnentis facit.
Id autem ipsum cernitur in duobus,
si et solum id, quod honestum sit, bonum
5 iudices
et ab omni animi perturbatione
liber sis.
Nam et ea,
quae eximia plerisque et praeclara videntur,
10 parva ducere
eaque ratione stabili firmaque contemnere
fortis animi magnique ducendum est,
et ea,
quae videntur acerba,
15 quae multa et varia
in hominum vita fortunaque versantur,
ita ferre,
ut nihil a statu naturae discedas,
nihil a dignitate sapientis.
20 robusti animi est
magnaeque constantiae.
[68] Non est autem consentaneum,
qui metu non frangatur,
eum frangi cupiditate,
25 nec qui invictum se a labore praestiterit,
vinci a voluptate.
Quam ob rem
et haec vitanda et pecuniae fugienda cupiditas;
nihil enim est tam angusti animi tamque parvi
30 quam amare divitias,
nihil honestius magnificentiusque
quam pecuniam contemnere,
si non habeas, si habeas,
ad beneficentiam liberalitatemque conferre.
35 Cavenda etiam est gloriae cupiditas,
ut supra dixi;
eripit enim libertatem,
pro qua
magnanimis viris omnis debet esse contentio.
40 Nec vero imperia expetenda
ac potius aut non accipienda interdum
aut deponenda non numquam.
[69] Vacandum autem omni est animi perturbatione,

cum cupiditate et metu,
45 tum etiam aegritudine et voluptate nimia et iracundia,
ut tranquillitas animi et securitas adsit,
quae affert cum constantiam tum etiam dignitatem.
Multi autem et sunt et fuerunt,
qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes
50 a negotiis publicis se removerint
ad otiumque perfugerint,
in his et nobilissimi philosophi
longeque principes
et quidam homines severi et graves,
55 nec populi nec principum mores ferre potuerunt
vixeruntque non nulli
in agris delectati re sua familiari.
[70] His idem propositum fuit quod regibus,
ut
60 ne qua re egerent,
ne cui parerent,
libertate uterentur,
cuius proprium est
sic vivere ut velis.
65 Quare cum hoc commune sit potentiae cupidorum
cum his, quos dixi, otiosis,
alteri se adipisci id posse arbitrantur,
si opes magnas habeant,
alteri si contenti sint et suo et parvo.
70 In quo
neutrorum omnino contemnenda sententia est,
sed et facilius et tutius
et minus aliis gravis aut molesta
vita est otiosorum,
75 fructuosior autem hominum generi
et ad claritatem amplitudinemque aptior
eorum,
qui se ad rem publicam
et ad magnas res gerendas accomodaverunt.
80 [71] Quapropter
et iis forsitan concedendum sit
rem publicam non capessentibus,
qui excellenti ingenio doctrinae sese dederunt,
et iis,
85 qui aut validitudinis imbecillitate
aut aliqua graviore causa impediti

a re publica recesserunt,
cum eius administrandae potestatem aliis
laudemque concederent.
Quibus autem talis nulla sit causa,
5 si despicerere se dicant ea,
quae plerique mirentur,
imperia et magistratus,
iis non modo non laudi,
verum etiam vitio dandum puto.
10 Quorum iudicium in eo,
quod gloriam contemnant et pro nihilo putent,
difficile factu est non probare,
sed videntur labores et molestias,
tum offensionum et repulsarum
15 quasi quandam ignominiam timere et infamiam.
Sunt enim qui
in rebus contrariis
parum sibi constant,
voluptatem severissime contemnant,
20 in dolore sint molliores,
gloriam neglegant,
frangantur infamiâ
atque eâ quidem non satis constanter.
[72] Sed iis
25 qui habent a natura
adiumenta rerum gerendarum,
abiecta omni cunctatione
adipiscendi magistratus
et gerenda res publica est;
30 nec enim aliter
aut regi civitas
aut declarari animi magnitudo potest.
Capessentibus autem rem publicam
nihilominus quam philosophis,
35 haud scio an magis etiam,
et magnificentia et despicientia
adhibenda est rerum humanarum,
quam saepe dico,
et tranquillitas animi
40 atque securitas,
si quidem nec anxii futuri sunt
et cum gravitate constantiaque victuri.
[73] Quae faciliora sunt philosophis,

quo minus multa patent in eorum vita,
45 quae fortuna feriat,
et quo minus multis rebus egent,
et quia si quid adversi eveniat,
tam graviter cadere non possunt.
Quocirca non sine causa
50 maiores motus animorum concitantur
maioraque studia efficiendi
rem publicam gerentibus quam quietis,
quo magis iis
et magnitudo est animi adhibenda
55 et vacuitas ab angoribus.
Ad rem gerendam autem
qui accedit,
caveat, ne id modo consideret,
quam illa res honesta sit,
60 sed etiam ut habeat efficiendi facultatem;
in quo ipso considerandum est,
ne aut temere desperet propter ignaviam
aut nimis confidat propter cupiditatem.
In omnibus autem negotiis
65 priusquam adgrediare,
adhibenda est praeparatio diligens.
[74] Sed cum plerique arbitrentur
res bellicas maiores esse quam urbanas,
minuenda est haec opinio.
70 Multi enim bella saepe quaesiverunt
propter gloriae cupiditatem,
atque id in magnis animis ingeniisque
plerumque contingit,
eoque magis,
75 si sunt ad rem militarem apti
et cupidi bellorum gerendorum;
vere autem si volumus iudicare
multae res extiterunt urbanae
maiores clarioresque quam bellicae.
80 [75] Quamvis enim Themistocles iure laudetur
et sit eius nomen quam Solonis illustrius
citeturque Salamis
clarissimae testis victoriae,
quae anteponatur consilio Solonis ei,
85 quo primum constituit Areopagitas,
non minus praeclarum hoc quam illud

iudicandum est.
Illud enim semel profuit,
hoc semper proderit civitati;
hoc consilio leges Atheniensium,
5 hoc maiorum instituta servantur.
Et Themistocles quidem nihil dixerit,
in quo ipse Areopagus adiuverit,
at ille vere [a] se adiutum Themistoclem;
est enim bellum gestum
10 consilio senatus eius,
qui a Solone erat constitutus.
[76] Licet eadem de Pausania Lysandroque dicere,
quorum rebus gestis
quamquam imperium Lacedaemoniis partum putatur,
15 tamen ne minima quidem ex parte
Lycurgi legibus et disciplinae conferendi sunt;
quin etiam ob has ipsas causas
et parentiores habuerunt exercitus et fortiores.
Mihi quidem
20 neque pueris nobis
M.Scaurus C.Mario
neque,
cum versaremur in re publica,
Q.Catulus Cn.Pompeio
25 cedere videbatur;
parvi enim sunt foris arma,
nisi est consilium domi.
Nec plus Africanus,
singularis et vir et imperator
30 in excindenda Numantia
rei publicae profuit
quam eodem tempore P.Nasica privatus,
cum Ti.Gracchum interemit;
quamquam haec quidem res
35 non solum ex domestica est ratione
— attingit etiam bellicam,
quoniam vi manuque confecta est—
sed tamen id ipsum est gestum
consilio urbano sine exercitu.
40 [77] Illud autem optimum est,
in quod
invadi solere ab improbis et invidis
audio

“cedant arma togae concedat laurea laudi.”
45 Ut enim alios omittam,
nobis rem publicam gubernantibus
nonne togae arma cesserunt?
Neque enim periculum
in re publica fuit gravius umquam
50 nec maius otium.
Ita consiliis diligentiaque nostra
celeriter de manibus audacissimorum civium
delapsa arma ipsa ceciderunt.
Quae res igitur
55 gesta umquam in bello tanta?
qui triumphus conferendus?
[78] Licet enim mihi, M.fili,
apud te gloriari,
ad quem
60 et hereditas huius gloriae
et factorum imitatio pertinet.
Mihi quidem certe
vir abundans bellicis laudibus,
Cn.Pompeius,
65 multis audientibus,
hoc tribuit,
ut diceret frustra se
triumphum tertium deportaturum fuisse,
nisi meo in rem publicam beneficio
70 ubi triumpharet esset habiturus.
Sunt igitur domesticae fortitudines
non inferiores militaribus;
in quibus plus etiam
quam in his operae studiique ponendum est.
75 [79] Omnino illud honestum,
quod ex animo excelso magnificoque quaerimus,
animi efficitur, non corporis viribus.
Exercendum tamen corpus
et ita afficiendum est,
80 ut oboedire consilio rationique possit
in exsequendis negotiis
et in labore tolerando.
Honestum autem id, quod exquirimus,
totum est positum in animi cura et cogitatione;
85 in quo non minorem utilitatem afferunt,
qui togati rei publicae praesunt,

quam qui bellum gerunt.
Itaque eorum consilio
saepe aut non suscepta aut confecta bella sunt,
non numquam etiam illata,
5 ut M.Catonis bellum tertium Punicum,
in quo etiam mortui valuit auctoritas.
[80] Qua re expetenda quidem
magis est decernendi ratio
quam decertandi fortitudo,
10 sed cavendum,
ne id bellandi magis fugâ
quam utilitatis ratione faciamus.
Bellum autem ita suscipiatur,
ut nihil aliud nisi pax quaesita videatur.
15 Fortis vero animi et constantis est
non perturbari in rebus asperis
nec tumultuantem de gradu deici,
ut dicitur,
sed praesenti animo uti et consilio
20 nec a ratione discedere.
[81] Quamquam hoc animi,
illud etiam ingenii magni est,
praecipere cogitatione futura
et aliquanto ante constituere,
25 quid accidere possit in utramque partem
et quid agendum sit,
cum quid evenerit,
nec committere,
ut aliquando dicendum sit
30 “non putaram.”
Haec sunt opera magni animi
et excelsi
et prudentia consilioque fidentis;
temere autem in acie versari
35 et manu cum hoste conflagrare
immane quiddam
et beluarum simile est;
sed cum tempus necessitasque postulat,
decertandum manu est
40 et mors servituti turpitudinique anteponenda.
[82] [De evitendis autem diripiendisque urbibus
valde considerandum est,
ne quid temere, ne quid crudeliter.

Idque est viri magni
45 rebus agitatis
punire fontes,
multitudinem conservare,
in omni fortuna
recta atque honesta retinere.]
50 Ut enim sunt,
quemadmodum supra dixi,
qui urbanis rebus bellicas anteponant,
sic reperias multos,
quibus
55 periculosa et calida consilia
quietis et cogitatis
splendidiora et maiora videantur.
[83] Numquam omnino
periculi fuga committendum est,
60 ut inbelles timidique videamur,
sed fugiendum illud etiam,
ne offeramus nos periculis sine causa,
quo esse nihil potest stultius.
Quapropter in adeundis periculis
65 consuetudo imitanda medicorum est,
qui leviter aegrotantes leniter curant,
gravioribus autem morbis
periculosas curationes et ancipites adhibere
coguntur.
70 Quare in tranquillo
tempestatem adversam optare
dementis est,
subvenire autem tempestatibus
quavis ratione
75 sapientis,
eoque magis,
si plus adipiscere re explicata boni
quam addubitata mali.
Periculosae autem rerum actiones
80 partim iis sunt,
qui eas suscipiunt,
partim rei publicae.
[84] Itemque
alii de vita,
85 alii de gloria et benivolentia civium
in discrimen vocantur.

Promptiores igitur debemus esse
ad nostra pericula
quam ad communia
dimicareque paratius de honore et gloria
5 quam de ceteris commodis.
Inventi autem multi sunt,
qui non modo pecuniam,
sed etiam vitam
profundere pro patria parati essent,
10 idem gloriae iacturam ne minimam quidem
facere vellent,
ne re publica quidem postulante,
ut Callicratidas, qui,
cum Lacedaemoniorum dux fuisset
15 Peloponnesiaco bello
multaque fecisset egregie,
vertit ad extremum omnia,
cum consilio non paruit eorum,
qui classem ab Arginusis removendam
20 nec cum Atheniensibus dimicandum putabant.
Quibus ille respondit
Lacedaemonios
classe illa amissa
aliam parare posse,
25 se fugere sine suo dedecore non posse.
Atque
haec quidem Lacedaemoniis plaga mediocris,
illa pestifera, qua,
cum Cleombrotus invidiam timens
30 temere cum Epaminonda conflixisset,
Lacedaemoniorum opes corruerunt.
Quanto Q. Maximus melius!
de quo Ennius:
Unus homo nobis cunctando restituit rem.
35 Noenum rumores ponebat ante salutem.
Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.
Quod genus peccandi
vitandum est etiam in rebus urbanis.
Sunt enim qui
40 quod sentiunt,
etsi optimum sit,
tamen invidiae metu
non audeant dicere.

[85] Omnino qui rei publicae praefuturi sunt
45 duo Platonis praecepta teneant:
unum,
ut utilitatem civium sic tueantur,
ut quaecumque agunt,
ad eam referant
50 obliti commodorum suorum,
alterum,
ut totum corpus rei publicae curent,
ne, dum partem aliquam tuentur,
reliquas deserant.
55 Ut enim tutela,
sic procuratio rei publicae
ad eorum utilitatem,
qui commissi sunt,
non ad eorum,
60 quibus commissa est,
gerenda est.
Qui autem
parti civium consulunt,
partem neglegunt,
65 rem perniciosissimam in civitatem inducunt,
seditionem atque discordiam;
ex quo evenit,
ut alii populares,
alii studiosi optimi cuiusque videantur,
70 pauci universorum.
[86] Hinc apud Athenienses magnae discordiae,
in nostra re publica
non solum seditiones,
sed etiam pestifera bella civilia;
75 quae
gravis et fortis civis
et in re publica dignus principatu
fugiet atque oderit
tradetque se totum rei publicae
80 neque opes aut potentiam consecrabitur
totamque eam sic tuebitur,
ut omnibus consulat.
Nec vero criminibus falsis
in odium aut invidiam quemquam vocabit
85 omninoque ita iustitiae honestatique adhaerescet,
ut, dum ea conservet,

quamvis graviter offendat
mortemque oppetat potius,
quam deserat illa,
quae dixi.

5 [87] Miserrima omnino est
ambitio honorumque contentio,
de qua praeclare apud eundem est Platonem
“similiter facere eos,
qui inter se contenderent,
10 uter potius rem publicam administraret,
ut si nautae certarent,
quis eorum potissimum gubernaret.”
Idemque praecipit,
“ut eos
15 adversarios existimemus,
qui arma contra ferant,
non eos,
qui suo iudicio tueri rem publicam velint”,
qualis fuit inter P.Africanum et Q.Metellum
20 sine acerbitate dissensio.
[88] Nec vero audiendi
qui graviter inimicis irascendum putabunt
idque magnanimi et fortis viri esse censebunt;
nihil enim laudabilius,
25 nihil magno et praeclaro viro dignius
placabilitate atque clementia.
In liberis vero populis
et in iuris aequabilitate
exercenda etiam est
30 facilitas et altitudo animi quae dicitur,
ne si irascamur
aut intempestive accedentibus
aut impudenter rogantibus
in morositatem inutilem et odiosam incidamus
35 et tamen ita probanda est mansuetudo atque clementia,
ut adhibeatur rei publicae causa severitas,
sine qua administrari civitas non potest.
omnis autem et animadversio et castigatio
contumeliâ vacare debet
40 neque ad eius,
qui punitur aliquem
aut verbis castigat,
sed ad rei publicae utilitatem referri.

[89] Cavendum est etiam
45 ne maior poena quam culpa sit
et ne isdem de causis
alii plectantur,
alii ne appellentur quidem.
prohibenda autem maxime est
50 ira puniendo;
numquam enim iratus qui accedet
ad poenam mediocritatem illam tenebit,
quae est inter nimium et parum,
quae placet Peripateticis
55 et recte placet,
modo ne laudarent iracundiam
et dicerent utiliter a natura datam.
Illa vero
omnibus in rebus
60 repudianda est
optandumque,
ut ii, qui praesunt rei publicae,
legum similes sint,
quae ad puniendum non iracundia,
65 sed aequitate ducuntur.
[90] Atque etiam in rebus prosperis
et ad voluntatem nostram fluentibus
superbiam magnopere,
fastidium arrogantiamque
70 fugiamus.
nam ut adversas res,
sic secundas
inmoderate ferre levitatis est
praeclaraque est aequabilitas in omni vita
75 et idem semper vultus eademque frons,
ut de Socrate itemque de C.Laelio accepimus.
Philippum quidem Macedonum regem
rebus gestis et gloriâ superatum a filio,
facilitate et humanitate
80 video superiorem fuisse.
Itaque alter semper magnus,
alter saepe turpissimus,
ut recte praecipere videantur,
qui monent,
85 ut, quanto superiores simus,
tanto nos geramus summissius.

Panaetius quidem
Africanum auditorem et familiarem suum
solitum ait dicere,
“ut equos propter crebras contentiones
5 proeliorum ferocitate exultantes
domitoribus tradere soleant,
ut iis facilioribus possint uti,
sic homines secundis rebus effrenatos
sibi praevidentes
10 tamquam in gyrum rationis et doctrinae
duci oportere,
ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem
varietatemque fortunae.”
[91] Atque etiam in secundissimis rebus
15 maxime est utendum consilio amicorum
iisque maior etiam quam ante tribuenda auctoritas.
Iisdemque temporibus cavendum est
ne assentatoribus patefaciamus aures
neve adulari nos sinamus,
20 in quo falli facile est.
tales enim nos esse putamus,
ut iure laudemur;
ex quo nascuntur innumerabilia peccata,
cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur
25 et in maximis versantur erroribus.
[92] Sed haec quidem hactenus.
Illud autem sic est iudicandum,
maximas geri res
et maximi animi
30 ab iis,
qui res publicas regant,
quod earum administratio latissime pateat
ad plurimosque pertineat;
esse autem magni animi et fuisse
35 multos etiam in vita otiosa,
qui
aut investigarent
aut conarentur magna quaedam
seseque suarum rerum finibus continerent
40 aut interiecti inter philosophos
et eos,
qui rem publicam administrarent,
delectarentur re sua familiari,

non eam quidem omni ratione exaggerantes
45 neque excludentes ab eius usu suos
potiusque et amicis impertientes et rei publicae,
si quando usus esset.
quae primum bene parta sit
nullo neque turpi quaestu neque odioso,
50 tum quam plurimis, modo dignis,
se utilem praebeat;
deinde augeatur
ratione, diligentia, parsimonia;
nec libidini potius luxuriaeque
55 quam liberalitati et beneficentiae pareat.
Haec praescripta servantem
licet magnifice, graviter animoseque vivere
atque etiam simpliciter, fideliter,
vere hominum amice.
60 [93] Sequitur ut
de una reliqua parte honestatis dicendum sit,
in qua
verecundia et quasi quidam ornatus vitae,
temperantia et modestia
65 omnisque sedatio perturbationum animi
et rerum modus cernitur.
hoc loco continetur id,
quod dici latine decorum potest;
Graece enim *prepon* dicitur.
70 [94] Huius vis ea est,
ut ab honesto non queat separari;
nam
et quod decet honestum est
et quod honestum est decet.
75 qualis autem differentia sit honesti et decori,
facilius intellegi quam explanari potest.
quicquid est enim, quod deceat,
id tum apparet,
cum antegressa est honestas.
80 Itaque
non solum in hac parte honestatis,
de qua hoc loco disserendum est,
sed etiam in tribus superioribus
quid deceat apparet.
85 Nam et ratione uti
atque oratione prudenter et agere

quod agas considerate
omnique in re quid sit veri
videre et tueri decet,
contraque falli, errare, labi, decipi
5 tam dedecet quam delirare
et mente esse captum;
et iusta omnia decora sunt,
iniusta contra, ut turpia, sic indecora.
Similis est ratio fortitudinis.
10 quod enim viriliter animoque magno fit,
id dignum viro et decorum videtur,
quod contra,
id ut turpe sic indecorum.
[95] Quare
15 pertinet quidem ad omnem honestatem
hoc, quod dico, decorum,
et ita pertinet,
ut non recondita quadam ratione cernatur,
sed sit in promptu.
20 est enim quiddam,
idque intellegitur in omni virtute,
quod deceat;
quod cogitatione
magis a virtute potest
25 quam re separari.
ut venustas et pulchritudo corporis
secerni non potest a valitudine,
sic hoc, de quo loquimur,
decorum totum illud quidem
30 est cum virtute confusum,
sed mente et cogitatione distinguitur.
[96] Est autem eius discriptio duplex;
nam et generale quoddam decorum intellegimus,
quod in omni honestate versatur,
35 et aliud huic subiectum,
quod pertinet ad singulas partes honestatis.
Atque illud superius sic fere definiri solet,
decorum id esse,
quod consentaneum sit hominis excellentiae
40 in eo,
in quo natura eius a reliquis animantibus differat.
quae autem pars subiecta generi est,
eam sic definiunt,

ut id decorum velint esse,
45 quod ita naturae consentaneum sit,
ut in eo moderatio et temperantia appareat
cum specie quadam liberali.
[97] Haec ita intellegi,
possumus existimare
50 ex eo decoro,
quod poetae sequuntur,
de quo alio loco plura dici solent.
Sed tum servare illud poetas,
quod deceat, dicimus,
55 cum id quod quaque persona dignum est,
et fit et dicitur,
ut si Aeacus aut Minos diceret:
oderint, dum metuant,
aut: natis sepulchro ipse est parens,
60 indecorum videretur,
quod eos fuisse iustos accepimus;
at Atreo dicente plausus excitantur,
est enim digna personâ oratio;
sed poetae quid quemque deceat,
65 ex persona iudicabunt;
nobis autem
personam imposuit ipsa natura
magna cum excellentia
praestantiaque animantium reliquarum.
70 [98] Quocirca poetae
in magna varietate personarum
etiam vitiosis quid conveniat et quid deceat
videbunt,
nobis autem
75 cum a natura
constantiae, moderationis,
temperantiae, verecundiae partes
datae sint
cumque eadem natura doceat non neglegere,
80 quemadmodum nos adversus homines geramus,
efficitur ut et illud,
quod ad omnem honestatem pertinet,
decorum quam late fustum sit appareat
et hoc,
85 quod spectatur
in uno quoque genere virtutis.

Ut enim pulchritudo corporis
apta compositione membrorum movet oculos
et delectat hoc ipso,
quod inter se omnes partes
5 cum quodam lepore consentiunt,
sic hoc decorum,
quod elucet in vita,
moven approbationem eorum,
quibuscum vivitur,
10 ordine et constantia et moderatione
dictorum omnium atque factorum.
[99] Adhibenda est igitur quaedam reverentia
adversus homines
et optimi cuiusque et reliquorum.
15 nam negligere quid de se quisque sentiat,
non solum arrogantis est
sed etiam omnino dissoluti.
est autem quod differat in hominum ratione habenda
inter iustitiam et verecundiam.
20 Iustitiae partes sunt
non violare homines,
verecundiae non offendere,
in quo maxime vis perspicitur decori.
His igitur expositis
25 quale sit id,
quod decere dicimus,
intellectum puto.
[100] Officium autem,
quod ab eo ducitur,
30 hanc primum habet viam,
quae deducit
ad convenientiam conservationemque naturae;
quam si sequemur ducem,
nunquam aberrabimus
35 sequemurque
et id,
quod acutum et perspicax naturâ est,
et id,
quod ad hominum consociationem accommodatum,
40 et id,
quod vehemens atque forte.
Sed maxima vis decori in hac inest parte,
de qua disputamus;

neque enim solum corporis,
45 qui ad naturam apti sunt,
sed multo etiam magis animi motus probandi,
qui item ad naturam accommodati sunt.
[101] Duplex est enim
vis animorum atque natura;
50 una pars in appetitu posita est,
quae est *orme* Graecae,
quae hominem huc et illuc rapit,
altera in ratione,
quae docet et explanat,
55 quid faciendum fugiendumque sit.
Ita fit,
ut ratio praesit,
appetitus obtemperet.
Omnis autem actio
60 vacare debet temeritate et neglegentia
nec vero agere quicquam,
cuius non possit causam
probabilem reddere;
haec est enim fere discriptio officii.
65 [102] Efficiendum autem est,
ut appetitus rationi
oboediant eamque neque praecurrant
nec propter pigritiam aut ignaviam deserant
sintque tranquilli
70 atque omni animi perturbatione careant;
ex quo elucebit omnis constantia
omnisque moderatio.
nam qui appetitus longius evagantur
et tamquam exultantes
75 sive cupiendo sive fugiendo
non satis a ratione retinentur,
ii sine dubio finem et modum transeunt.
relinquunt enim
et abiciunt oboedientiam
80 nec rationi parent,
cui sunt subiecti
lege naturae;
a quibus non modo animi perturbantur,
sed etiam corpora.
85 licet ora ipsa cernere iratorum aut eorum,
qui

aut libidine aliqua aut metu
commoti sunt
aut voluptate nimia gestiunt;
quorum omnium
5 vultus, voces, motus statusque mutantur.
[103] Ex quibus
illud intellegitur,
ut ad officii formam revertamur,
appetitus omnes contrahendos sedandosque esse
10 excitandamque animadversionem et diligentiam,
ut ne quid temere ac fortuito,
inconsiderate neglegenterque agamus.
neque enim ita generati a natura sumus,
ut ad ludum et iocum facti esse videamur,
15 ad severitatem potius
et ad quaedam studia graviora atque maiora.
ludo autem et ioco uti illo quidem licet,
sed sicut somno et quietibus ceteris tum,
cum gravibus seriisque rebus satis fecerimus.
20 ipsumque genus iocandi
non profusum nec immodestum,
sed ingenuum et facetum
esse debet.
ut enim pueris
25 non omnem ludendi licentiam damus,
sed eam,
quae ab honestatis actionibus non sit aliena,
sic in ipso ioco
aliquod probi ingenii lumen eluceat.
30 [104] Duplex omnino est iocandi genus,
unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscenum,
alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum,
quo genere
non modo Plautus noster
35 et Atticorum antiqua comoedia,
sed etiam philosophorum Socraticorum libri
referti sunt,
multaque multorum facete dicta,
ut ea, quae a sene Catone collecta sunt,
40 quae vocantur apophthegmata.
Facilis igitur est distinctio ingenui et illiberalis ioci.
alter est,
si tempore fit,

ut si remisso animo, [severissimo] homine dignus,
45 alter ne libero quidem,
si rerum turpitudine adhibetur
et verborum obscenitas.
Ludendi etiam est quidam modus retinendus,
ut ne nimis omnia profundamus
50 elatique voluptate
in aliquam turpitudinem delabamur.
Suppeditant autem
et campus noster
et studia venandi
55 honesta exempla ludendi.
[105] Sed pertinet ad omnem officii quaestionem
semper in promptu habere,
quantum natura hominis
pecudibus reliquisque beluis antecedit;
60 illae nihil sentiunt
nisi voluptatem
ad eamque feruntur omni impetu,
hominis autem mens discendo alitur et cogitando,
semper aliquid aut anquirat aut agit
65 videndique et audiendi delectatione ducitur.
quin etiam,
si quis est paulo ad voluptates propensior,
modo ne sit ex pecudum genere
(sunt enim quidam homines non re, sed nomine)
70 sed si quis est paulo erectior,
quamvis voluptate capiatur,
occultat et dissimulat appetitum voluptatis
propter verecundiam.
[106] Ex quo intellegitur
75 corporis voluptatem
non satis esse dignam hominis praestantia
eamque contemni et reici oportere,
sin sit quispiam,
qui aliquid tribuat voluptati,
80 diligenter ei tenendum esse
eius fruendae modum.
Itaque victus cultusque corporis
ad valitudinem referatur et ad vires,
non ad voluptatem.
85 Atque etiam,
si considerare volumus,

quae sit in natura excellentia et dignitas,
intellegemus,
quam sit turpe diffluere luxuria
et delicate ac molliter vivere,
5 quamque honestum parce,
continenter, severe, sobrie.
[107] Intellegendum etiam est
duabus quasi nos a natura indutos esse personis;
quarum una communis est
10 ex eo,
quod omnes participes sumus rationis
praestantiaeque eius,
qua antecellimus bestiis,
a qua omne honestum decorumque trahitur
15 et ex qua ratio inveniendi officii exquiritur,
altera autem
quae proprie singulis est tributa.
ut enim in corporibus
magnae dissimilitudines sunt,
20 alios videmus velocitate ad cursum,
alios viribus ad luctandum valere,
itemque in formis
aliis dignitatem inesse, aliis venustatem,
sic in animis existunt maiores etiam varietates.
25 [108] Erat in L.Crasso, in L.Philippo multus lepos,
maior etiam magisque de industria
in C.Caesare, L.filio;
at isdem temporibus
in M.Scauro et in M.Druso adolescente
30 singularis severitas,
in C.Laelio multa hilaritas,
in eius familiari Scipione ambitio maior, vita tristior.
de Graecis autem
dulcem et facetum festivique sermonis
35 atque in omni oratione simulatorem,
quem *eirona* Graeci nominarunt,
Socratem accepimus,
contra Pythagoram et Periclem
summam auctoritatem consecutos sine ulla hilaritate.
40 Callidum Hannibalem ex Poenorum,
ex nostris ducibus
Q.Maximum accepimus,
facile celare, tacere, dissimulare,

insidiari, praeripere hostium consilia.
45 In quo genere
Graeci
Themistoclem et Pheraeum Iasonem
ceteris anteponunt,
in primisque
50 versutum et callidum factum Solonis,
qui,
quo et tutior eius vita esset
et plus aliquanto rei publicae prodesset,
furere se simulavit.
55 [109] Sunt his alii multum dispares,
simplices et aperti,
qui nihil ex occulto,
nihil de insidiis agendum putant,
veritatis cultores, fraudis inimici,
60 itemque alii,
qui quidvis perpetiantur,
cuius deserviant,
dum quod velint consequantur,
ut Sullam et M.Crassum videbamus.
65 quo in genere
versutissimum et patientissimum
Lacedaemonium Lysandrum accepimus,
contraque Callicratidan,
qui praefectus classis proximus post Lysandrum fuit.
70 Itemque in sermonibus alium [quemque],
quamvis praepotens sit,
efficere,
ut unus de multis esse videatur,
quod in Catulo,
75 et in patre et in filio,
idemque in Q.Mucio, Mancina vidimus.
Audi ex maioribus natu,
hoc idem fuisse in P.Scipione Nasica,
contraque patrem eius,
80 illum qui Ti.Gracchi conatus perditos vindicavit,
nullam comitatem habuisse sermonis,
[ne Xenocratem quidem
severissimum philosophorum,]
ob eamque rem ipsam magnum et clarum fuisse.
85 Innumerabiles aliae dissimilitudines sunt
naturae morumque,

minime tamen vituperandorum.
[110] Admodum autem tenenda sunt sua cuique,
non vitiosa, sed tamen propria,
quo facilius,
5 decorum illud, quod quaerimus, retineatur.
Sic enim est faciendum,
ut contra universam naturam nihil contendamus,
eâ tamen conservatâ
propriam nostram sequamur,
10 ut etiamsi sint alia graviora atque meliora,
tamen nos
studia nostra
nostrae naturae regulâ metiamur;
neque enim attinet naturae repugnare
15 nec quicquam sequi,
quod assequi non queas.
ex quo magis emergit
quale sit decorum illud,
ideo quia nihil decet
20 invitâ Minervâ,
ut aiunt,
id est adversante et repugnante natura.
[111] Omnino si quicquam est decorum,
nihil est profecto magis quam aequabilitas
25 [cum] universae vitae,
tum singularum actionum,
quam conservare non possis,
si aliorum naturam imitans,
omittas tuam.
30 Ut enim sermone eo debemus uti,
qui innatus est nobis,
ne, ut quidam,
Graeca verba inculcantes
iure optimo rideamur,
35 sic in actiones omnemque vitam
nullam discrepantiam conferre debemus.
[112] Atque haec differentia naturarum
tantam habet vim,
ut non numquam
40 mortem sibi ipse consciscere alius debeat,
alius [in eadem causa] non debeat.
Num enim alia in causa M.Cato fuit,
alia ceteri,

qui se in Africa Caesari tradiderunt?
45 atqui ceteris forsitan vitio datum esset,
si se interemissent,
propterea quod
lenior eorum vita et mores fuerant faciliores;
Catoni cum incredibilem tribuisset natura gravitatem,
50 eamque ipse perpetua constantia roboravisset
semperque in proposito
susceptoque consilio permansisset,
moriendum potius quam
tyranni vultus aspiciendus fuit.
55 [113] Quam multa passus est Ulixes
in illo errore diuturno,
cum et mulieribus,
si Circe et Calypso mulieres appellandae sunt,
inserviret
60 et in omni sermone omnibus
affabilem [et iocundum] esse se vellet!
Domi vero etiam
contumelias servorum ancillarumque pertulit,
ut ad id aliquando, quod cupiebat, veniret.
65 At Ajax, quo animo traditur,
milies oppetere mortem
quam illa perpeti maluisset.
Quae contemplantes expendere oportebit,
quid quisque habeat sui,
70 eaque moderari nec velle experiri,
quam se aliena deceant;
id enim maxime quemque decet,
quod est cuiusque maxime suum.
[114] [Suum] quisque igitur noscat ingenium
75 acremque se
et bonorum et vitiorum suorum iudicem praebeat,
ne scaenici plus quam nos
videantur habere prudentiae.
Illi enim
80 non optumas, sed sibi accomodatissimas fabulas
eligunt;
qui voce freti sunt, Epigonos Medumque,
qui gestu, Melanippam, Clytemestram,
semper Rupilius, quem ego memini, Antiopam,
85 non saepe Aesopus, Aiacem.
ergo histrio hoc videbit in scena,

non videbit sapiens vir in vita?
Ad quas igitur res aptissimi erimus,
in iis potissimum elaborabimus.
sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit,
5 quae nostri ingenii non erunt,
omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia,
ut ea,
si non decore,
at quam minime indecore
10 facere possimus,
nec tam est enitendum,
ut bona, quae nobis data non sint, sequamur,
quam ut vitia fugiamus.
[115] Ac duabus iis personis,
15 quas supra dixi,
tertia adiungitur,
quam casus aliqui aut tempus imponit,
quarta etiam,
quam nobismet ipsis iudicio nostro accommodamus.
20 nam regna, imperia, nobilitatem,
honores, divitiae, opes
eaeque, quae sunt his contraria,
in casu sita temporibus gubernantur;
ipsi autem gerere quam personam velimus,
25 a nostra voluntate proficiscitur.
Itaque se
alii ad philosophiam,
alii ad ius civile,
alii ad eloquentiam applicant,
30 ipsarumque virtutum in alia alius mavult excellere.
[116] Quorum vero patres aut maiores
aliquâ gloriâ praestiterunt,
ii student plerumque
eodem in genere laudis excellere,
35 ut Q.Mucius P.f. in iure civili,
Pauli filius Africanus in re militari.
quidam autem ad eas laudes
quas a patribus acceperunt,
addunt aliquam suam,
40 ut hic idem Africanus
eloquentiâ cumulavit bellicam gloriam,
quod idem fecit Timotheus, Cononis filius,
qui cum belli laude non inferior fuisset quam pater,

ad eam laudem
45 doctrinae et ingenii gloriam adiecit.
fit autem interdum,
ut nonnulli omissa imitatione maiorum
suum quoddam institutum consequantur,
maximeque in eo plerumque elaborant ii,
50 qui magna sibi proponunt
obscuris orti maioribus.
[117] Haec igitur omnia,
cum quaerimus quid deceat,
complexi animo et cogitatione debemus;
55 in primis autem constituendum est,
quos nos et quales esse velimus
et in quo genere vitae,
quae deliberatio est omnium difficillima.
Ineunte enim adulescentia,
60 cum est maxima inbecillitas consilii,
tum id sibi quisque genus aetatis degendae constituit,
quod maxime adamavit.
Itaque ante implicatur
aliquo certo genere cursuque vivendi,
65 quam potuit,
quod optimum esset
iudicare.
[118] Nam quod Herculem Prodicus dicit,
ut est apud Xenophontem,
70 cum primum pubesceret,
quod tempus a natura ad deligendum,
quam quisque viam vivendi sit ingressurus,
datum est,
exisse in solitudinem
75 atque ibi sedentem diu secum multumque dubitasse,
cum duas cerneret vias,
unam Voluptatis, alteram Virtutis,
utram ingredi melius esset,
hoc Herculi,
80 “Iovis satu edito” potuit fortasse contingere,
nobis non item,
qui imitamur quos cuique visum est
atque ad eorum studia institutaque impellimur.
Plerumque autem
85 parentium praeceptis imbuti
ad eorum consuetudinem moremque deducimur;

alii multitudinis iudicio feruntur,
quaeque maiori parti pulcherrima videntur,
ea maxime exoptant;
nonnulli tamen
5 sive felicitate quadam sive bonitate naturae
sine parentium disciplina
rectam vitae secuti sunt viam.
[119] Illud autem maxime rarum genus est eorum,
qui aut excellenti ingenii magnitudine
10 aut praeclara eruditione atque doctrina
aut utraque re ornati
spatium etiam deliberandi habuerunt,
quem potissimum vitae cursum sequi vellent;
in qua deliberatione
15 ad suam cuiusque naturam
consilium est omne revocandum.
Nam cum
in omnibus quae aguntur,
ex eo,
20 quomodo quisque natus est,
ut supra dictum est,
quid deceat, exquirimus,
tum in tota vita constituenda
multo est ei rei cura maior adhibenda,
25 ut constare in perpetuitate vitae possimus nobismet ipsis
nec in ullo officio claudicare.
[120] Ad hanc autem rationem
quoniam maximam vim natura habet,
fortuna proximam,
30 utriusque omnino habenda ratio est
in deligendo genere vitae,
sed naturae magis;
multo enim et firmitior est et constantior,
ut fortuna nonnunquam
35 tamquam ipsa mortalis cum immortalis natura
pugnare videatur.
Qui igitur ad naturae suae non vitiosae genus
consilium vivendi omne contulerit,
is constantiam teneat
40 (id enim maxime decet)
nisi forte se intellexerit
errasse in deligendo genere vitae.
Quod si acciderit

(potest autem accidere)
45 facienda morum institutorumque mutatio est.
Eam mutationem si tempora adiuvabunt,
facilius commodiusque faciemus;
sin minus,
sensim erit pedetemptimque facienda,
50 ut amicitias,
quae minus delectent et minus probentur,
magis decere censent sapientes
sensim diluere
quam repente praecidere.
55 [121] Commutato autem genere vitae
omni ratione curandum est
ut id bono consilio fecisse videamur.
Sed quoniam paulo ante dictum est
imitandos esse maiores,
60 primum illud exceptum sit
ne vitia sint imitanda,
deinde si natura non feret,
ut quaedam imitari possit
(ut superioris filius Africani,
65 qui hunc Paulo natum adoptavit,
propter infirmitatem valetudinis
non tam potuit patris similis esse,
quam ille fuerat sui)
si igitur non poterit
70 sive causas defensitare
sive populum contionibus tenere
sive bella gerere,
illa tamen praestare debet,
quae erunt in ipsius potestate,
75 iustitiam, fidem, liberalitatem,
modestiam, temperantiam,
quo minus ab eo id, quod desit, requiratur.
Optima autem hereditas
a patribus traditur liberis
80 omnique patrimonio praestantior
gloria virtutis rerumque gestarum,
cui dedecori esse
nefas et vitium iudicandum est.
[122] Et quoniam officia non eadem
85 disparibus aetatibus tribuuntur
aliaque sunt iuvenum, alia seniorum,

aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.
Est igitur adolescentis
maiores natu vereri
exque iis deligere optimos et probatissimos,
5 quorum consilio atque auctoritate nitatur;
ineuntis enim aetatis inscitia
senum constituenda et regenda prudentiâ est.
Maxime autem
haec aetas a libidinibus arcenda est
10 exercendaque in labore patientiaque
et animi et corporis,
ut eorum
et in bellicis et in civilibus officiis
vigeat industria.
15 Atque etiam cum relaxare animos
et dare se iucunditati volent,
caveant intemperantiam,
meminerint verecundiae,
quod erit facilius,
20 si in eiusmodi quidem rebus
maiores natu nolent interesse.
[123] Senibus autem
labores corporis minuendi,
exercitationes animi etiam augendae videntur,
25 danda vero opera,
ut et amicos et iuventutem et maxime rem publicam
consilio et prudentia quam plurimum adiuvent.
Nihil autem magis cavendum est senectuti
quam ne languori se desidiaeque dedat;
30 luxuria vero
cum omni aetati turpis,
tum senectuti foedissima est.
Sin autem etiam libidinum intemperantia accessit,
duplex malum est,
35 quod et ipsa senectus dedecus concipit
et facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.
[124] Ac ne illud quidem alienum est,
de magistratuum, de privatorum,
[de civium], de peregrinorum officiis dicere.
40 Est igitur proprium munus magistratus
intelligere se gerere personam civitatis
debereque eius dignitatem et decus sustinere,
servare leges, iura describere,

ea fidei suae commissa meminisse.
45 Privatum autem oportet
aequo et pari cum civibus iure vivere
neque summissum et abiectum
neque se efferentem,
tum in re publica ea velle,
50 quae tranquilla et honesta sint;
talem enim
solemus et sentire bonum civem et dicere.
[125] Peregrini autem atque incolae
officium est
55 nihil praeter suum negotium agere,
nihil de alio anquirere
minimeque esse in aliena re publica curiosum.
Ita fere officia reperientur,
cum quaeretur quid deceat
60 et quid aptum sit personis, temporibus, aetatibus.
Nihil est autem quod tam deceat,
quam in omni re gerenda consilioque capiendo
servare constantiam.
[126] Sed quoniam decorum illud
65 in omnibus factis, dictis,
in corporis denique motu et statu cernitur
idque positum est in tribus rebus,
formositate, ordine, ornatu ad actionem apto,
difficilibus ad eloquendum,
70 sed satis erit intellegi,
in his autem tribus
continetur cura etiam illa,
ut probemur iis,
quibuscum apud quosque vivamus,
75 his quoque de rebus pauca dicantur.
Principio
corporis nostri
magnam natura ipsa videatur habuisse rationem,
quae formam nostram reliquamque figuram,
80 in qua esset species honesta,
eam posuit in promptu,
quae partes autem corporis
ad naturae necessitatem datae
aspectum essent deformem habiturae atque foedum,
85 eas contextit atque abdidit.
[127] Hanc naturae tam diligentem fabricam

imitata est hominum verecundia.
Quae enim natura occultavit,
eadem omnes, qui sana mente sunt,
removent ab oculis
5 ipsique necessitati dant operam
ut quam occultissime pareant;
quarumque partium corporis usus sunt necessarii,
eas neque partes neque earum usus
suis nominibus appellant,
10 quodque facere turpe non est,
modo occulte,
id dicere obscenum est.
Itaque
nec actio rerum illarum aperta
15 petulantia vacat
nec orationis obscenitas.
[128] Nec vero audiendi sunt Cynici
aut se qui fuerunt Stoici paene cynici
qui reprehendunt et irrident,
20 quod ea, quae turpia non sint,
verbis flagitiosa ducamus,
illa autem, quae turpia sunt,
nominibus appellemus suis.
Latrocinari, fraudare, adulterare
25 re turpe est,
sed dicitur non obscene;
liberis dare operam
re honestum est,
nomine obscenum;
30 pluraque in eam sententiam ab eisdem
contra verecundiam disputantur.
Nos autem naturam sequamur
et ab omni,
quod abhorret
35 ab oculorum auriumque approbatione
fugiamus;
status, incessus, sessio, accubitio,
vultus, oculi, manuum motus
teneat illud decorum.
40 [129] Quibus in rebus
duo maxime sunt fugienda,
ne quid effeminatum aut molle
et ne quid durum aut rusticum sit.

Nec vero
45 histrionibus oratoribusque concedendum est,
ut iis haec apta sint,
nobis dissoluta.
Scaenicorum quidem mos
tantam habet vetere disciplina verecundiam,
50 ut in scaenam sine subligaculo prodeat nemo;
verentur enim, ne, si quo casu evenerit,
ut corporis partes quaedam aperiantur,
aspiciantur non decore.
Nostro quidem more
55 cum parentibus puberes filii,
cum soceris generi non lavantur.
Retinenda igitur est huius generis verecundia,
praesertim natura ipsa magistra et duce.
[130] Cum autem pulchritudinis duo genera sint,
60 quorum in altero venustas sit,
in altero dignitas,
venustatem muliebrem ducere debemus,
dignitatem virilem.
Ergo
65 et a forma removeatur
omnis viro non dignus ornatus,
et huic simile vitium
in gestu motuque caveatur.
Nam et palaestrici motus
70 sunt saepe odiosiores
et histrionum nonnulli gestus
ineptiis non vacant,
et in utroque genere
quae sunt recta et simplicia
75 laudantur.
Formae autem dignitas
coloris bonitate tuenda est,
color exercitationibus corporis.
Adhibenda praeterea munditia est
80 non odiosa neque exquisita nimis,
tantum quae fugiat
agrestem et inhumanam negligentiam.
Eadem ratio est habenda vestitus,
in quo,
85 sicut in plerisque rebus,
mediocritas optima est.

[131] Cavendum autem est, ne
aut tarditatibus utamur [in] ingressu mollioribus,
ut pomparum ferculis similes esse videamur,
aut in festinationibus
5 suscipiamus nimias celeritates,
quae cum fiunt,
anhelitus moventur,
vultus mutantur,
ora torquentur;
10 ex quibus magna significatio fit
non adesse constantiam.
Sed multo etiam magis elaborandum est,
ne animi motus a natura recedant,
quod assequemur,
15 si cavebimus
ne in perturbationes atque exanimationes incidamus
et si attentos animos
ad decoris conservationem tenebimus.
[132] Motus autem animorum
20 duplices sunt;
alteri cogitationis, alteri appetitus.
Cogitatio
in vero exquirendo maxime versatur,
appetitus impellit ad agendum.
25 Curandum est igitur,
ut cogitatione ad res quam optimas utamur,
appetitum rationi oboedientem praebeamus.
Et quoniam magna vis orationis est
eaeque duplex,
30 altera contentionis, altera sermonis,
contentio disceptationibus tribuatur
iudiciorum, contionum, senatus,
sermo in circulis, disputationibus,
congressionibus familiarium
35 versetur,
sequatur etiam convivia.
Contentionis praecepta rhetorum sunt,
nulla sermonis,
quamquam haud scio an possint haec quoque esse.
40 Sed discentium studiis inveniuntur magistri,
huic autem qui studeant
sunt nulli,
rhetorum turba referta omnia;

quamquam,
45 quae verborum sententiarumque praecepta sunt,
eadem ad sermonem pertinebunt.
[133] Sed cum orationis indicem
vocem habeamus,
in voce autem duo sequamur,
50 ut clara sit, ut suavis,
utrumque omnino a natura petendum est,
verum alterum exercitatio augebit,
alterum imitatio presse loquentium et leniter.
Nihil fuit in Catulis,
55 ut eos exquisito iudicio putares uti litterarum,
quamquam erant litterati;
sed et alii;
hi autem optime uti lingua Latina putabantur.
Sonus erat dulcis,
60 litterae neque expressae,
neque oppressae,
ne aut obscurum esset aut putidum,
sine contentione vox nec languens nec canora.
Uberior oratio L. Crassi nec minus faceta,
65 sed bene loquendi de Catulis opinio non minor.
Sale vero et facetiis Caesar,
Catuli patris frater,
vicit omnes,
ut in illo ipso forensi genere dicendi
70 contentiones aliorum sermone vinceret.
In omnibus igitur
his elaborandum est,
si in omni re
quid deceat exquirimus.
75 [134] Sit ergo hic sermo,
in quo Socratici maxime excellunt,
lenis minimeque pertinax,
insit in eo lepos.
Nec vero,
80 tamquam in possessionem suam venerit,
excludat alios,
sed cum reliquis in rebus
tum in sermone communi
vicissitudinem non iniquam putet.
85 Ac videat in primis,
quibus de rebus loquatur,

si seriis, severitatem adhibeat,
si iocosis, leporem.
In primisque provideat,
ne sermo
5 vitium aliquod indicet inesse in moribus;
quod maxime tum solet evenire,
cum studiose de absentibus detrahendi causa
aut per ridiculum aut severe,
maledice contumelioseque dicitur.
10 [135] Habentur autem plerumque sermones
aut de domesticis negotiis
aut de re publica
aut de artium studiis atque doctrina.
Danda igitur opera est,
15 ut, etiamsi aberrare ad alia coeperit,
ad haec revocetur oratio,
sed utcumque aderunt;
neque enim isdem de rebus
nec omni tempore nec similiter delectamur.
20 Animadvertendum est etiam,
quatenus sermo delectationem habeat,
et ut incipiendi ratio fuerit,
ita sit desinendi modus.
[136] Sed quomodo in omni vita
25 rectissime praecipitur,
ut perturbationes fugiamus,
id est motus animi
nimios rationi non obtemperantes,
sic eiusmodi motibus sermo debet vacare,
30 ne aut ira existat
aut cupiditas aliqua aut pigritia
aut ignavia aut tale aliquid appareat,
maximeque curandum est,
ut eos,
35 quibuscum sermonem conferemus,
et vereri et diligere videamur.
Obiurgationes etiam
nonnumquam incidunt necessariae,
in quibus utendum est
40 fortasse et vocis contentione maiore
et verborum gravitate acriore,
id agendum etiam,
ut ea facere videamur irati.

Sed ut ad urendum et secandum,
45 sic ad hoc genus castigandi
raro invitique veniemus,
nec unquam nisi necessario,
si nulla reperietur alia medicina,
sed tamen ira procul absit,
50 cum qua nihil recte fieri,
nihil considerate potest.
[137] Magnam autem partem
clementi castigatione licet uti,
gravitate tamen adiuncta,
55 ut et severitas adhibeatur
et contumelia repellatur,
atque etiam illud ipsum,
quod acerbitatis habet obiurgatio,
significandum est
60 ipsius id causâ, qui obiurgetur,
esse susceptum.
Rectum est autem etiam in illis contentionibus,
quae cum inimicissimis fiunt,
etiam si nobis indigna audiamus,
65 tamen gravitatem retinere,
iracundiam pellere;
quae enim cum aliqua perturbatione fiunt,
ea nec constanter fieri possunt
neque iis, qui adsunt, probari.
70 Deforme etiam est
de se ipsum praedicare,
falsa praesertim,
et cum inrisione audientium
imitari militem gloriosum.
75 [138] Et quoniam omnia persequimur,
volumus quidem certe,
dicendum est etiam,
qualem hominis honorati et principis domum
placeat esse,
80 cuius finis est usus,
ad quem accommodanda est
aedificandi descriptio
et tamen adhibenda
commoditatis dignitatisque diligentia.
85 Cn. Octavio,
qui primus ex illa familia consul factus est,

honoris fuisse accepimus,
quod praeclaram aedificasset in Palatio
et plenam dignitatis domum,
quae cum vulgo viseretur,
5 suffragata domino, novo homini,
ad consulatum putabatur.
Hanc Scaurus demolitus
accessionem adiunxit aedibus.
Itaque ille
10 in suam domum
consulatum primus attulit,
hic, summi et clarissimi viri filius,
in domum multiplicatam
non repulsam solum rettulit,
15 sed ignominiam etiam et calamitatem.
[139] Ornanda enim est dignitas domo,
non ex domo tota quaerenda,
nec domo dominus,
sed domino domus honestanda est,
20 et, ut in ceteris habenda ratio
non sua solum,
sed etiam aliorum,
sic in domo clari hominis,
in quam et hospites multi recipiendi
25 et admittenda hominum cuiusque modi multitudo,
adhibenda cura est laxitatis.
Aliter ampla domus
dedecori saepe domino fit,
si est in ea solitudo,
30 et maxime,
si aliquando, alio domino,
solita est frequentari.
Odiosum est enim,
cum a praetereuntibus dicitur:
35 o domus antiqua,
heu quam dispari dominare domino
quod quidem his temporibus
in multis licet dicere.
[140] Cavendum autem est,
40 praesertim si ipse aedifices,
ne extra modum sumptu et magnificentia
prodeas,
quo in genere

multum mali etiam in exemplo est.
45 Studiose enim plerique
praesertim in hanc partem
facta principum imitantur,
ut L.Luculli, summi viri,
virtutem quis?
50 at quam multi
villarum magnificentiam imitati!
Quarum quidem certe est adhibendus modus
ad mediocritatemque revocandus.
Eademque mediocritas
55 ad omnem usum cultumque vitae
transferenda est.
Sed haec hactenus.
[141] In omni autem actione
suscienda tria sunt tenenda,
60 primum ut appetitus rationi pareat,
quo nihil est
ad officia conservanda accommodatius,
deinde ut animadvertatur,
quanta illa res sit,
65 quam efficere velimus,
ut neve maior neve minor cura et opera suscipiatur,
quam causa postulet.
Tertium est,
ut caveamus, ut ea,
70 quae pertinent ad liberalem speciem et dignitatem,
moderata sint.
Modus autem est optimus
decus ipsum tenere,
de quo ante diximus,
75 nec progredi longius.
Horum tamen trium praestantissimum est
appetitum obtemperare rationi.
[142] Deinceps de ordine rerum
et de opportunitate temporum dicendum est.
80 Haec autem scientia continentur eâ,
quam Graeci *eutaxia* nominant,
non hanc,
quam interpretamur modestiam,
quo in verbo modus inest,
85 sed illa est *eutaxia*,
in qua intellegitur ordinis conservatio.

Itaque,
ut eandem nos modestiam appellemus,
sic definitur a Stoicis,
ut modestia sit scientia
5 rerum earum,
quae agentur aut dicentur,
loco suo collocandarum.
Ita videtur eadem vis ordinis et collocationis fore;
nam et ordinem sic definiunt,
10 compositionem rerum aptis et accommodatis locis.
Locum autem actionis
opportunitatem temporis esse dicunt;
tempus autem actionis opportunum
Graece *eukairia*,
15 Latine appellatur occasio.
Sic fit, ut modestia haec,
quam ita interpretamur, ut dixi,
scientia sit
opportunitatis idoneorum ad agendum temporum.
20 [143] Sed potest eadem esse prudentiae definitio,
de qua principio diximus,
hoc autem loco
de moderatione et temperantia
et harum similibus virtutibus quaerimus.
25 Itaque quae erant prudentiae propria
suo loco dicta sunt;
quae autem harum virtutum,
de quibus iam diu loquimur,
quae pertinent
30 ad verecundiam
et ad eorum approbationem,
quibuscum vivimus,
nunc dicenda sunt.
[144] Talis est igitur ordo actionum adhibendus,
35 ut, quemadmodum in oratione constanti,
sic in vita
omnia sint apta inter se et convenientia;
turpe enim valdeque vitiosum
in re severa convivio digna
40 aut delicatum aliquem inferre sermonem.
Bene Pericles,
cum haberet collegam in praetura
Sophoclem poetam

iique de communi officio convenissent
45 et casu formosus puer praeteriret
dixissetque Sophocles:
“O puerum pulchrum, Pericle!”
“At enim praetorem, Sophocle,
deceat non solum manus
50 sed etiam oculos abstinentes habere.”
Atqui hoc idem Sophocles
si in athletarum probatione dixisset,
iusta reprehensione caruisset.
Tanta vis est et loci et temporis.
55 Ut si qui,
cum causam sit acturus,
in itinere aut in ambulatione
secum ipse meditetur,
aut si quid aliud attentius cogitet,
60 non reprehendatur,
at hoc idem si in convivio faciat,
inhumanus videatur
inscitiâ temporis.
[145] Sed ea,
65 quae multum ab humanitate discrepant,
ut si qui in foro cantet
aut si qua est alia magna perversitas,
facile apparet
nec magnopere admonitionem et praecepta desiderat;
70 quae autem parva videntur esse delicta
neque a multis intellegi possunt,
ab iis est diligentius declinandum.
Ut in fidibus aut tibiis
quamvis paulum discrepent,
75 tamen id a sciente animadverti solet,
sic videndum est in vita
ne forte quid discrepet,
vel multo etiam magis,
quo maior et melior actionum
80 quam sonorum concentus est.
[146] Itaque
ut in fidibus musicorum
aures vel minima sentiunt,
sic nos,
85 si acres ac diligentes iudices esse volumus
animadversores[que] vitiorum,

magna saepe intellegemus ex parvis.
Ex oculorum optutu,
superciliorum aut remissione aut contractione,
ex maestitia, ex hilaritate, ex risu,
5 ex locutione, ex reticentia,
ex contentione vocis, ex submissione,
ex ceteris similibus facile iudicabimus,
quid eorum apte fiat,
quid ab officio naturaque discrepet.
10 Quo in genere
non est incommodum,
quale quidque eorum sit,
ex aliis iudicare,
ut, si quid dedebeat in illis,
15 vitemus ipsi;
fit enim nescio quomodo
ut magis in aliis cernamus,
quam in nobismet ipsis,
si quid delinquitur.
20 Itaque facillume corriguntur in discendo,
quorum vitia imitantur emendandi causa magistri.
[147] Nec vero alienum est
ad ea deligenda,
quae dubitationem afferunt,
25 adhibere doctos homines
vel etiam usu peritos
et quid iis de quoque officii genere
placeat exquirere.
Maior enim pars
30 eo fere deferri solet,
quo a natura ipsa deducitur.
In quibus videndum est,
non modo quid quisque loquatur,
sed etiam quid quisque sentiat
35 atque etiam de qua causa quisque sentiat.
Ut enim pictores
et ii qui signa fabricantur
et vero etiam poetae
suum quisque opus a vulgo considerari vult,
40 ut si quid reprehensum sit a pluribus,
id corrigatur,
iique et secum et ab aliis,
quid in eo peccatum sit exquirunt,

sic aliorum iudicio
45 permulta nobis
et facienda et non facienda
et mutanda et corrigenda sunt.
[148] Quae vero more agentur
institutisque civilibus,
50 de his
nihil est praecipendum;
illa enim ipsa praecepta sunt,
nec quemquam hoc errore duci oportet,
ut siquid Socrates aut Aristippus
55 contra morem consuetudinemque civilem
fecerint locutive sint,
idem sibi arbitretur licere;
magnis illi et divinis bonis
hanc licentiam assequabantur.
60 Cynicorum vero ratio tota est eicienda;
est enim inimica verecundiae,
sine qua nihil rectum esse potest,
nihil honestum.
[149] Eos autem,
65 quorum vita
perspecta in rebus honestis atque magnis est,
bene de re publica sentientes
ac bene meritos aut merentes
sic ut aliquo honore aut imperio affectos
70 observare et colere debemus,
tribuere etiam multum senectuti,
cedere iis,
qui magistratum habebunt,
habere dilectum civis et peregrini
75 in ipsoque peregrino
privatimne an publice venerit.
Ad summam, ne agam de singulis,
totius generis hominum
conciliationem et consociationem
80 colere, tueri, servare debemus.
[150] Iam de artificiis et quaestibus,
qui liberales habendi,
qui sordidi sint,
haec fere accepimus.
85 Primum improbantur ii quaestus,
qui in odia hominum incurrunt,

ut portitorum, ut feneratorum.
Illiberales autem et sordidi
quaestus mercennariorum omnium,
quorum operae,
5 non quorum artes emuntur;
est enim in illis ipsa merces
auctoramentum servitutis.
Sordidi etiam putandi,
qui mercantur a mercatoribus,
10 quod statim vendant;
nihil enim proficiant,
nisi admodum mentiantur;
nec vero est quicquam turpius vanitate.
Opificesque omnes
15 in sordida arte versantur;
nec enim quicquam ingenuum
habere potest officina.
Minimeque artes eae probandae,
quae ministrae sunt voluptatum:
20 Cetarii, lanii, coqui,
fartores, piscatores,
ut ait Terentius;
adde huc, si placet,
unguentarios, saltatores,
25 totumque ludum talarium.
[151] Quibus autem artibus
aut prudentia maior inest
aut non mediocris utilitas quaeritur
ut medicina, ut architectura,
30 ut doctrina rerum honestarum,
eae sunt iis, quorum ordini conveniunt, honestae.
Mercatura autem,
si tenuis est,
sordida putanda est;
35 sin magna et copiosa,
multa undique apportans
multisque sine vanitate inertiens,
non est admodum vituperanda;
atque etiam si satiata quaestu
40 vel contenta potius,
ut saepe ex alto in portum,
ex ipso se portu in agros possessionesque contulit,
videtur iure optimo posse laudari.

Omnium autem rerum,
45 ex quibus aliquid acquiritur,
nihil est agri cultura melius, nihil uberius,
nihil dulcius, nihil homine libero dignius.
De qua
quoniam in Catone Maiore satis multa diximus,
50 illim assumes
quae ad hunc locum pertinebunt.
[152] Sed ab iis partibus,
quae sunt honestatis,
quem ad modum officia ducerentur,
55 satis eorum videtur.
Eorum autem ipsorum,
quae honesta sunt,
potest incidere saepe contentio et comparatio,
de duobus honestis utrum honestius,
60 qui locus a Panaetio est praetermissus.
Nam cum omnis honestas
manet a partibus quattuor,
quarum una sit cognitionis,
altera communitatis,
65 tertia magnanimitatis,
quarta moderationis,
haec in deligendo officio
saepe inter se comparentur necesse est.
[153] Placet igitur
70 aptiora esse naturae
ea officia, quae ex communitate,
quam ea, quae ex cognitione ducantur,
idque hoc argumento confirmari potest,
quod, si contigerit ea vita sapienti,
75 ut omnium rerum affluentibus copiis
[quamvis] omnia,
quae cognitione digna sint,
summo otio secum ipse consideret
et contempletur,
80 tamen si solitudo tanta sit,
ut hominem videre non possit,
excedat e vita.
Princepsque omnium virtutum
illa sapientia,
85 quam *sophian* Graeci vocant
— prudentiam enim,

quam Graeci *phronesin* dicunt,
aliam quandam intellegimus,
quae est
rerum expetendarum fugiendarumque scientia;
5 illa autem sapientia,
quam principem dixi,
rerum est divinarum et humanarum scientia,
in qua continetur
deorum et hominum communitas
10 et societas inter ipsos;
ea si maxima est,
ut est, certe necesse est,
quod a communitate ducatur officium,
id esse maximum.
15 Etenim cognitio contemplatioque [naturae]
manca quodam modo atque inchoata sit,
si nulla actio rerum consequatur.
Ea autem actio
in hominum commodis tuendis
20 maxime cernitur;
pertinet igitur
ad societatem generis humani;
ergo haec cognitioni anteponenda est.
[154] Atque id
25 optimus quisque
re ipsa ostendit et iudicat.
Quis enim est tam cupidus
in perspicienda cognoscendaque rerum natura,
ut,
30 si ei tractanti contemplantique res
cognitione dignissimas
subito sit allatum periculum discrimenque patriae,
cui subvenire opitularique possit,
non illa omnia relinquat atque abiciat,
35 etiamsi dinumerare se stellas
aut metiri mundi magnitudinem
posse arbitretur?
atque hoc idem
in parentis, in amici re aut periculo
40 fecerit.
[155] Quibus rebus intellegitur,
studiis officiisque scientiae praeponenda esse
officia iustitiae,

quae pertinent ad hominum utilitatem,
45 qua nihil homini esse debet antiquius.
Atque illi ipsi,
quorum studia vitaeque omnis
in rerum cognitione versata est,
tamen ab augendis hominum utilitatibus et commodis
50 non recesserunt.
Nam et erudierunt multos,
quo meliores cives
utilioresque rebus suis publicis essent,
ut Thebanum Epaminondam Lysis Pythagoreus,
55 Syracosium Dionem Plato multique multos,
nosque ipsi,
quicquid ad rem publicam attulimus,
si modo aliquid attulimus,
a doctoribus atque doctrina instructi
60 ad eam et ornati accessimus.
[156] Neque solum vivi atque praesentes
studiosos discendi erudiunt atque docent,
sed hoc idem
etiam post mortem
65 monumentis litterarum assequuntur.
Nec enim locus ullus est praetermissus ab iis,
qui ad leges, qui ad mores,
qui ad disciplinam rei publicae
pertineret,
70 ut otium suum
ad nostrum negotium contulisse videantur.
Ita illi ipsi
doctrinae studiis et sapientiae dediti
ad hominum utilitatem
75 suam intelligentiam prudentiamque
potissimum conferunt;
ob eamque etiam causam
eloqui copiose, modo prudenter,
melius est quam
80 vel acutissime sine eloquentia cogitare,
quod cogitatio in se ipsa vertitur,
eloquentia complectitur eos,
quibuscum communitate iuncti sumus.
[157] Atque ut apium examina
85 non fingendorum favorum causâ congregantur,
sed cum congregabilia natura sint,

fingunt favos,
sic homines,
ac multo etiam magis, naturâ congregati
adhibent agendi cogitandique sollertiam.
5 Itaque, nisi ea virtus,
quae constat ex hominibus tuendis,
id est ex societate generis humani,
atingat cognitionem rerum,
solivaga cognitio et ieiuna videatur,
10 itemque magnitudo animi
remota communitate coniunctioneque humana
feritas sit quaedam et immanitas.
Ita fit,
ut vincat cognitionis studium
15 consociatio hominum atque communitas.
[158] Nec verum est
quod dicitur a quibusdam
propter necessitatem vitae,
quod ea,
20 quae natura desideraret,
consequi sine aliis atque efficere
non possemus,
idcirco initam esse cum hominibus
communitatem et societatem;
25 quodsi omnia nobis,
quae ad victum cultumque pertinent,
quasi virgulâ divinâ, ut aiunt, suppeditentur,
tum optimo quisque ingenio
negotiis omnibus omissis
30 totum se in cognitione et scientia collocaret.
Non est ita.
Nam et solitudinem fugeret
et socium studii quaereret,
tum docere, tum discere vellet,
35 tum audire, tum dicere.
Ergo omne officium,
quod ad coniunctionem hominum
et ad societatem tuendam valet,
anteponendum est illi officio,
40 quod cognitione et scientia continetur.
[159] Illud forsitan quaerendum sit,
num haec communitas,
quae maxime est apta naturae

ea sit etiam moderationi modestiaeque
45 semper anteponenda.
non placet;
sunt enim quaedam
partim ita foeda,
partim ita flagitiosa,
50 ut ea
ne conservandae quidem patriae causâ
sapiens facturus sit.
Ea Posidonius collegit permulta,
sed ita taetra quaedam,
55 ita obscena,
ut dictu quoque videantur turpia.
Haec igitur non suscipiet
rei publicae causâ,
ne res publica quidem
60 pro se suscipi volet.
Sed hoc commodius se res habet,
quod non potest accidere tempus,
ut intersit rei publicae
quicquam illorum facere sapientem.
65 [160] Quare hoc quidem effectum sit,
in officiis deligendis
id genus officiorum excellere,
quod teneatur hominum societate.
[Etenim cognitionem prudentiamque
70 sequetur considerata actio;
ita fit,
ut agere considerate pluris sit
quam cogitare prudenter].
Atque haec quidem hactenus.
75 Patefactus enim locus est ipse,
ut non difficile sit
in exquirendo officio
quid cuique sit praeponendum videre.
In ipsa autem communitate
80 sunt gradus officiorum,
ex quibus
quid cuique praestet intellegi possit,
ut prima diis immortalibus,
secunda patriae, tertia parentibus,
85 deinceps gradatim reliquis debeantur.
[161] Quibus ex rebus breviter disputatis

intellegi potest
non solum id homines solere dubitare,
honestumne an turpe sit,
sed etiam, duobus propositis honestis,

5 utrum honestius sit.

Hic locus

a Panaetio est, ut supra dixi, praetermissus.

Sed iam ad reliqua pergamus.

Text adapted from <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/off1.shtml> September 5, 2009